

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 22 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2022 • 19-45

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1191523

VEZİR EL-MAGRİBÎ VE “SİYASET ÜZERİNE” ADLI ESERİ: ANALİZ VE ÇEVİRİ

Al-Wazîr al-Maghribî and His “Kitâb fî al-Siyâsa/Book of Politics”: Analysis and Translation

Mustafa Vacid AĞAOĞLU

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Felsefesi Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye

Phd. Student, Bursa Uludağ University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Philosophy, Bursa, Turkey

agaoglu.mustafavacid@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-5235-4551>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 19.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 14.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Bu çalışma, “Klasik İslâm Felsefesinde İnsan Kavramı” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. (Devam eden doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Vacid Ağaoglu)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

VEZİR EL-MAĞRİBÎ VE “SİYASET ÜZERİNE” ADLI ESERİ: ANALİZ VE ÇEVİRİ

Al-Wazîr al-Maghribî and His “Kitâb fî al-Siyâsa/Book of Politics”: Analysis and Translation

Öz

Erken dönem İslâm düşüncesi tarihinde birçok yazar ve düşünür tarafından siyasete dair pek çok eser telif edilmiştir. H. 4.-5./M. 10.-11. yüzyıllarda yaşayan, dolayısıyla İslâm medeniyet havzasının altın çağı olarak bilinen dönemde yaşayan Ebü'l-Kâsım Vezîr el-Mağribî, bir müellif ve bürokrat olarak Arap şiiri ve edebiyatı, tarih, jeneoloji (ensâb ilmi), tefsir ve benzeri dallarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Fiilen de siyasetin içinde yer alan el-Mağribî'nin, telif ettiği ve günümüze kadar ulaşan eserleri arasında siyasetle ilgili 'fî's-Siyâse' adlı yegâne risalesi de yer almaktadır. Vezîr el-Mağribî, söz konusu eserini dönemin siyasetnamelerindeki mutat yöntem üzere hükümdar eksenli telif etmiştir; bunun özel bir sebebi de muhtemelen bir hükümdar (yönetici) için yazılmış olmasıdır. Eserini kısa ve öz yazan Vezîr el-Mağribî, siyasî düşüncesini “ıslah” ilkesi üzerine oturtmakta ve “sevgi” temelli bir siyaset benimsemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Felsefesi, Vezîr el-Mağribî, Siyaset, Islah.

Abstract

In the history of early Islamic thought, numerous works on politics were written by many writers and thinkers. M. Abû al-Qâsim al-Wazîr al-Maghribî, who lived in the 4th-5th centuries AH / 10th-11th centuries AD in the middle of the Islamic civilization basin and in period also known as the golden age, as a bureaucrat and author, wrote many books of Arabic poetry and literature, history, genealogy, hermeneutics and many similar fields. al-Maghribî, who actually involved in politics, also includes his only treatise on politics called 'fî al-Siyâsa' among his works that have survived to the present day. al-Wazîr al-Maghribî wrote his work in the axis of the ruler, like the method in the usual politics of the period; A special reason for this is probably that it was written for a ruler (administrator). al-Wazîr al-Maghribî, who wrote his work briefly and concisely, bases his political thought on the principle of “Improvement” and also adopts a policy based on “love”.

Keywords: Islamic Philosophy, al-Wazîr al-Maghribî, Politics, Improvement.

GİRİŞ

Doğası gereği politik bir varlık olan insan,¹ İslâm medeniyet havzasının altın çağında ilmi araştırmaların önemli bir konusu olmuştur. Tanrı'yı, doğayı ve birçok şeyi sorgulayan, inceleyen ve araştıran insan, bir de kendini araştırmıştır. İslâm düşünce geleneğinin entelektüel olgunlaşma aşamasında siyaset hakkında birçok eser ve siyasetname telif edilmiştir. Bunların bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Diğer bir kısmı ise bize kadar ulaşmamış ya da henüz tespit edilmemiştir. İslâm düşünce tarihinin erken dönemi olarak nitelenen, M. 8-11. (H. 2-5.) yüzyıllar arasında siyasete dair eserler, siyasetnameler ve siyasetle birçok yönden ilişkisi olan ahlak hakkında eserler yazılmıştır. Söz konusu dönemin önemli isimleri arasında; Abdülhamîd el-Kâtib (ö. 750), İbnü'l-Mukaffa' (ö. 759), Kindî (ö. 866), Câhız (ö. 869), Ebû Bekir er-Râzî (ö. 925), Fârâbî (ö. 950), Âmirî (ö. 992), İhvân-ı Safâ Okulu (10. yüzyıl), İbn Miskeveyh (ö. 1030), İbn Sînâ (ö. 1037), Mâverîdî (ö. 1058), Yusuf Has Hâcib (ö. 1070-71), Nizâmülmülk (ö. 1092) ve İbn Bâcce (ö. 1139) sayılabilir. Bu dönemin isimlerinden biri olan Vezîr el-Mağribî (ö. 1027) de siyasete dair bir risale kaleme almıştır. İbn Miskeveyh ve İbn Sînâ'nın çağdaşı olan el-Mağribî, bir müellif ve bürokrat olmasının yanı sıra; adeta ansiklopedik olarak siyaset, Arap şiiri ve edebiyatı, tarih, jeneoloji, tefsir ve muhtelif dallarda eserler kaleme alarak yaşadığı dönemin önemli figürlerinden biri olmuştur.

Vezîr el-Mağribî'nin '*fi's-Siyâse*' adıyla kaleme aldığı eserin günümüze ulaşan iki el yazma nüshası Kahire'de bulunmaktadır.² Eserin kime yazıldığı veya hangi tarihte yazıldığı hakkında açık ve net bir bilgi yoktur. Zira risalenin içerisinde herhangi bir tarih yazmamaktadır. Ancak söz konusu eseri ilk defa müstakil bir kitap şeklinde yayıma hazırlayan Sâmî ed-Dehhân, birtakım spekülasyonlardan hareket ederek Vezîr'in bu eseri Meyyâfârikin Emîri Nasrüddevle Ahmed b. Mervân (ö. 1061) için telif ettiğini ileri sürmektedir. Zira ed-Dehhân'a göre Vezîr'in, risalesinde ele alıp anlattığı bazı hususları, Ahmed b. Mervân'ın şahsında görmekteyiz.³

Eser, daha sonra Fuâd Abdülmunim Ahmed tarafından *Mecmu' fi's-Siyâse* adlı kitabında tekrar yayımlanmıştır. Yazarın, Vezîr'in söz konusu eserini Fârâbî ve İbn Sînâ'nın siyasete dair eserleri ile birlikte yayımlaması, okuyucuda onun ne kadar değer ve öneme haiz olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Vezîr'in mevzubahis eseri İhsân Abbâs'ın *el-Vezîr el-Mağribî* adlı kitabında üçüncü kez yayımlanmıştır.

Vezîr'in kaleme aldığı siyasetname tarzındaki eseri, siyasete ilişkin (elimizdeki bilgilere binaen) yegâne eseridir. Mezkûr eseri okuyup mütalaa ettikten sonra, alanında nadide eserlerden olduğu kanaati oluşmuştur. Zira el-Mağribî, eserinde meselelere ahlakî erdem ve ilkelerin yanı sıra realistik bir şekilde yaklaşmaktadır. Elinizdeki çalışma, bu eserin Türkçemize yapılan ilk çevirisini ve muhteva analizini içermektedir.

Çalışma -kısmen makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere- üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, el-Mağribî'nin biyografisi ele alınmaktadır ki, bu da onun hayatı ve eserleri olmak üzere iki başlıktan oluşmaktadır. İkinci kısım, eserin muhteva analizi ve değerlendirilmesini içermektedir. Çalışmanın üçüncü kısmını ise mevzubahis eserin çevirisi teşkil etmektedir. Eserin metin çevirisi, ed-Dehhân'ın yayımladığı metin⁴ üzerinden yapılmıştır. Bununla birlikte ed-Dehhân'ın yayımladığı metin ile Abbâs'ın yayımladığı metin⁵ birbiriyle karşılaştırılmıştır. Neşredilmiş iki metnin arasında bariz bir farkın olmadığı tespit edilmiştir.

Vezîr el-Mağribî, *Siyaset Üzerine (fi's-Siyâse)* olarak çevirdiğimiz eserini, “a) siyasetçinin kendini ıslah etmesi; b) siyasetçinin yakın çevresindekilere (havâs) yönelik siyaseti ve c)

¹ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 26.

² Vezîr el-Mağribî, *Kitâb fi's-Siyâse*, thk. Sâmî ed-Dehhân (Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransî bi-Dımaşk li'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, 1367/1948), 48.

³ Muhakkike göre Vezîr el-Mağribî örneğin; hükümdarın içki içmesi ve golf oynaması gibi hususlara değinmektedir ki, bunlar da Ahmed b. Mervân'da bulunan hususlardır. bk. el-Mağribî, *fi's-Siyâse*, 45.

⁴ el-Mağribî, *fi's-Siyâse*, 52-82.

⁵ İhsân Abbâs, *el-Vezîrü'l-Mağribî Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Alî* (Amman: Daruş-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1988), 202-214.

siyasetçinin halka (avâm) yönelik siyaseti” olmak üzere üç bölümden oluşturmakta ve risale, en sonunda da ilk İslâm Halifesi Hz. Ebû Bekir’in (ö. 634) Şam’a gönderdiği orduda görevlendirdiği Yezîd b. Ebî Süfyân’a (ö. 639) tavsiyede bulunurken söylediği -öğüt niteliğinde- sözlerle bitmektedir.

1. VEZİR EL-MAĞRİBÎ’NİN BİYOGRAFİSİ

1.1. Hayatı

Tam adı Ebü’l-Kâsım el-Hüseyn b. Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed el-Mağribî’dir. Soyu Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr’a (ö. 438) dayanan el-Mağribî, Fars kökenli ve Şii mezhebine mensup Mağribîler (Benü’l-Mağribî) ailesindedir. Dolayısıyla soyunun coğrafi olarak Mağrib bölgesiyle kat’î suretle bir ilgi ve bağlantısı yoktur. Ailenin el-Mağribî diye isimlendirilmesinin veya bu şekilde tanınmasının sebebi ise Vezîr’in dedesinin babası Ebü’l-Hasan Alî b. Muhammed b. Yusuf, Basra’da vuku bulan Berîdiler isyanı esnasında Bağdat’a yerleşmiş olması ve burada kendisine Dîvânü’l-Mağrib’de görev tevdi edilmesidir. Dîvânü’l-Mağrib, Abbâsî Devleti’nde batı İslâm bölgelerindeki haracın toplanmasından sorumlu kurumdur. İşte bu yüzden de aile, Mağribî diye adlandırılmıştır.⁶

Ancak yaygın kanaatin hilâfına İbn Hallikân (ö. 1282), Vezîr el-Mağribî’nin *Edebü’l-Havâs* eserinde; “Mağribli kardeşlerimiz” diye kullandığı bir cümlesinden yola çıkarak el-Mağribî’nin gerçekten Mağribli olduğunu düşünmüştür.⁷ Fakat ne var ki Vezîr, bu gibi çıkarım ya da spekülasyonları bizzat kendisi çürütmektedir. Zira o, bir risalesinde açık bir şekilde; “*babamın dedesi Ebü’l-Hasan Alî b. Muhammed, Dîvânü’l-Mağrib’de görev yaptığı için ona el-Mağribî denilmiştir*” ifadesine yer vermektedir.⁸

Vezîr’in babasının dedesi Alî, H. 324/325 M. 935/936 yıllarında Basra’dan Bağdat’a göç etmiş, burada oğlu el-Hüseyn (Vezîr’in dedesi) dünyaya gelmiştir. Dede el-Hüseyn, devlette çeşitli görevler ifa ettikten sonra kayınbiraderi Harûn b. Abdülazîz ile Bağdat’tan Halep’e göç etti. Burada da bu sefer İhşîdiler ve Hamdânîler (Seyfüddeve) dönemlerinde çeşitli görevler yaparak hizmetlerde bulundu. Vezîr’in babası Alî ise daha sonra Bağdat’tan Mısır’a göç etti, burada bir süre kaldıktan sonra yine Halep’e gitti. Hem Hamdânîlerin yanında hem de Fâtımîlerin yanında katiplik ve vezirlik gibi muhtelif görevlerde bulundu. Alî, ilk başlarda amcasının kızı ile evlenmek istese de bu isteği gerçekleşmemiş ve daha sonra aslen Iraklı ve Şii alimlerinden olan, *el-Gaybetü’n-Nu’mâniyye*⁹ eserinin yazarı Muhammed b. İbrâhim b. Ca’fer en-Nu’mânî’nin kızı Fâtıma ile evlenmiştir.¹⁰

Baba tarafından aslen Basralı olup, soyu Fars köküne dayanan ve annesi tarafından da yine Iraklı olan Ebü’l-Kâsım el-Kâmil Zü’l-vizâreteyn Vezîr el-Mağribî, Pazar günü, H. 13 Zilhicce 370/M. 19 Haziran 981 tarihinde Halep’te doğdu. Vezîr’in biyografisini yazanların kahir ekseriyeti, doğum tarihi hakkında ittifak etmişlerdir, zira Vezîr’in babası, oğlunun kaleme aldığı bir risalesinin üzerine doğum tarihine dair açık bir şekilde not düşerek, hangi gün ve tarihte dünyaya geldiğini yazmıştır.¹¹ Ancak doğduğu yerin Mısır olduğu hakkında ikinci bir görüş vardır.¹² Ne var ki, bu görüş tercih edilmemektedir. Zira Vezîr’in babası Alî, Mısır’a H. 381/M. 991 tarihinde gitmiştir. Bu tarihten önce ise (ki o sıralarda Vezîr dünyaya gelmiştir) Halep ve civarlarında, yani Şam’da ikamet etmekteydi. Mamafih el-Mağribî, söylediği şiirlerinden birinde

⁶ Ebü’l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’l-taleb fi Târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru’l-fikr li’t-tibâ’ati ve’n-neşri ve’t-tevzi), 6/2532; Ebi’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zemân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1398/1972), 2/172; Halit Özkan, “Vezîr el-Mağribî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/92-93; ayrıca bk. Cengiz Tomar, “Mağribîler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/322-323.

⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 2/177.

⁸ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’l-taleb*, 6/2535.

⁹ Bu eser Türkçeye çevrilmiştir. bk. *Gaybet-i Numanî*, çev. Cevat Gök (İstanbul: Mir Yayınları, 2020).

¹⁰ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’l-taleb*, 6/2535-2536; Muhsin el-Emîn, *A’yânü’s-Şîa*, thk. Hasan el-Emîn (Beyrut: Daru’t-Teâruf li’l-Matbuât, 1403/1983), 6/112.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 2/173.

¹² Muhsin el-Emîn, *A’yânü’s-Şîa*, 6/111; bk. İhsân Abbâs, *el-Vezîrü’l-Mağribî*, 18.

de Halep'e özlem duyduğunu ve orasının memleketi olduğunu ifade etmektedir. Binaenaleyh Vezir'in Mısır'da doğduğuna dair rivayetler doğru değildir.¹³

Böylece el-Mağribî, babası ve ailesi ile birlikte on bir yaşında iken Mısır'a yerleşti. Dolayısıyla yetişmesi, eğitim hayatının önemli boyutu ve belki de hayatının seyri burada şekillendi. Vezîr'in babası burada da devlet işleriyle uğraştı. Bu defa Fâtımî Halifesi Aziz-Billâh'ın (ö. 996) hizmetine girdi. Oğlu Vezîr el-Mağribî de henüz on beş yaşında iken divanda katiplik vazifesini icra etmeye başladı. Daha sonra zikri geçen halife ölünce yerine Hâkim-Biemrillâh (ö. 1021) geçti ve Alî ile oğlu Vezîr bu halifeye de çok yakınlardı ve onun yanında çalışmaya devam ettiler. Dolayısıyla Vezîr, bir yandan ilim tahsil ederken bir yandan da devlet işleri ile iştigal etti. Başka bir ifadeyle el-Mağribî, hem teorik hem de pratikle ilgilendi.¹⁴

Ne var ki Mağribî ailesini makus bir kader beklemekteydi. Zira H. 400/M. 1010 tarihinde Halife Hâkim-Biemrillâh'ın emriyle, Vezîr'in babası, amcası, iki kardeşi ve ailelerine yakınlıklarıyla tanınan iki hocası öldürüldü. Vezîr'in ismi de bu ölüm listesinin içinde yer almaktaydı, ancak kendisi ölümden şans eseri olarak döndü.¹⁵ Bu feci olaydan kurtulan el-Mağribî, önce Filistin'e kaçtı ve burada Hassân b. Müferric b. Dağfel b. el-Cerrâh'a iltica etti. Fâtımî halifesinin gadrine uğrayan el-Mağribî, ailesinin intikamını almak amacıyla evvelâ Cerrâhîleri daha sonra da Mekke Emîri Ebü'l-Fütûh el-Müsevî'yi (ö. 1039) Fâtımî yönetimine karşı ayaklanmaya tahrik etti. Bu ayaklanmalar evvel emirde başarılı olsa da bir süre sonra Hâkim-Biemrillâh, Cerrâhîleri kendi tarafına çekebildi.¹⁶

Durum Vezîr el-Mağribî'nin beklentisi ve istediği gibi olmayınca Bağdat'a gitti, kısa bir süre sonra buradan ayrılıp, Büveyhî Veziri Fahrülmülk'ün (ö. 1016) hizmetine girmek üzere Vâsıt'a yerleşti. Vezîr, bu tarihten ölümüne kadar, dolayısıyla yaklaşık son on beş senesini bir yerden başka bir yere geçerek, faklı görevler üstlenerek geçirdi. Zira Fahrülmülk'ün ölümüne kadar Vâsıt'ta ikamet etti. Daha sonra Musul'a gitti ve bir süre burada kaldıktan sonra Meyyâfârikin'a yerleşti. Burada Ahmed b. Mervân'ın yanında vezirlik yaptı. Sonradan tekrar Musul'a gidip, bu sefer burada Ukeylî Emîri Kırvâş b. Mukalled'e vezirlik yaptı. Bir ara Bağdat'a gidip, Müşerrifüddeve'nin (ö.1025) yanında görev ifa etti, ancak ismi, Kûfe'de çıkan olaylara karışınca görevden alındı ve tekrar Meyyâfârikin'e gidip, Nasrüddevle'nin yanında çalıştı. En son kendisine vezirlik görevi tevdi edilmek üzere Bağdat'a davet edildi. Vezîr, Bağdat'ta vezirlik görevini ifa etmek için yola çıkmadan önce H. 11 ya da 13 Ramazan 418 / M. 15 veya 17 Ekim 1027 tarihinde ikamet ettiği Meyyâfârikin'de vefat etti.¹⁷ Zehirlenerek öldürüldüğüne dair rivayetler de vardır.¹⁸ Vasiyeti üzerine, Vezîr el-Mağribî'nin naaşı Nefes şehrine nakledilip, burada Meşhed-i Ali'de toprağa verildi.¹⁹

Vezîr'in hocası olmasının yanı sıra yakın dostu olan ve kendisiyle iyi bir muhabbeti olan Ebü'l-Alâ el-Maarî (ö. 1057), arkadaşının ölüm haberini alınca şiiirinden de anlaşıldığı gibi pek üzölmüş ve onun hakkında ağıt yakarak, bir mersiye yazmıştır.²⁰

Zikredilmesi gereken bir husus da şudur ki, Vezîr'in hayatının yaklaşık son on beş yılı, Bağdat, Vâsıt, Musul, Diyarbakır ve bu şehirlerin çevrelerinde geçti. Söz konusu şehir ve bölgelerde ikamet etmesi, başta vezirlik olmak üzere çeşitli görevler ifa etmesi ve hayatını Meyyâfârikin'de kaybetmesi konusunda ihtilaf yoktur. Ancak -çok fazla rivayetlerin mevcut

¹³ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2532-2533, 2538; İhsân Abbâs, *el-Vezîrü'l-Mağribî*, 18.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, nşr. Selmân Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mekteb el-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 3/191; el-Mağribî, *fi's-Siyâse*, 12-13; İhsân Abbâs, *el-Vezîrü'l-Mağribî*, 21, 36.

¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2533; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/174; el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 3/191; bk. İhsân Abbâs, *el-Vezîrü'l-Mağribî*, 37-39.

¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2549; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/174-175; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, 6/112; ayrıntılı bilgi için bk. İhsân Abbâs, *el-Vezîrü'l-Mağribî*, 39-51.

¹⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2542; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, 6/112-113; Özkan, "Vezîr el-Mağribî", 43/93; el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 3/193.

¹⁸ el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 3/193.

¹⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2555; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/176.

²⁰ İhsân Abbâs, *el-Vezîrü'l-Mağribî*, 79-81.

olması ve birçok kaynağın birbirinden farklı tarih vermesi nedeniyle- söz konusu son on beş yılın içerisinde hangi yılda hangi şehirde olduğunu tam ve kronolojik olarak belirlemek güçtür.²¹

Hem alim, fazıl, cesur, zeki, maharet sahibi ve bu gibi övgü ve olumlu niteliklerle hem de kibirli, kıskanç, tedbirsiz, kindar, hırslı, alimleri aşağılayan ve benzeri yergi ve olumsuz vasıflarla anlatılan²² el-Mağribî'nin, pek fazla uzun olmayan kırk altı yıllık kimi zaman trajedi kimi zaman istikrasız bir hayat serüveni içerisinde muhtelif dallarda çok sayıda eser kaleme alması ve yanı sıra başta vezirlik olmak üzere farklı yerlerde birçok devlet görevleri ile iştigal etmesi kanaatimizce kendi adına bir başarıdır.

*Edebü'l-havâs'*ın girişinde el-Câsir, Vezîr'in maceralarla dolu hayat hikayesini dört evrede özetlemektedir, şöyle ki: a) birinci evre, Halep'te doğup büyüdüğü dönemdir b) ikinci evre, Mısır'da ikamet ettiği dönemdir c) üçüncü evre, ailesinin intikamını almak için Şam (Filistin) bölgesinde ikamet ettiği dönemdir ve d) dördüncü evre ise, hayatının son aşamasıdır ki, Irak ile çevresinde intikal ettiği dönemdir.²³

Yine el-Câsir, Vezîr'in soyunun belirsiz olduğunu ve dahası Hicrî dördüncü yüzyılda nüfuzlu olan Büveyhîlere yakın olmak için Fars olduklarını söylediklerini ve dahi Mağribîler, ataları Yusuf b. Bahr'ı, Büveyhîlerin soyu ile on üçüncü kuşakta birleştirdiklerini ileri sürmektedir.²⁴ Ne var ki hiçbir bilimsel araştırma ve kanıtı dayanmayan el-Câsir'in bu düşüncesi sıhhatli görünmemektedir.

Hayatının önemli ve en verimli diyebileceğimiz on dokuz yıllık kısmını Mısır'da geçiren el-Mağribî, muhtemelen babasının da devlet adamı olması hasebiyle ve dolayısıyla da yoğun ilişkileri sayesinde dönemin tanınmış hocalarından, muhtelif alanlarda ders aldı. İyi bir tahsil gören el-Mağribî, Kur'ân-ı Kerîm'i, Arap dili ve edebiyatına ilişkin birtakım eserleri ve yaklaşık 15.000 beyit eski şiirleri ezberlemiştir.²⁵ Ders aldığı ve yararlandığı bazı hocalarının isimlerini şöyle sıralanabilir: Babası Ali b. el-Hüseyn, dedesi en-Nu'mânî, Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Cünâde b. Muhammed el-Ezdî, Abdülganî el-Ezdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Halebî, Muhammed b. el-Hüseyn el-Yemenî, İbn Hinzâbe, Ca'fer b. Fazl, Ali b. Mansûr İbnü'l-Kârih, Muhammed b. İsbâ el-Irakî, Muhammed b. Hüseyin et-Tenûhî, Ahmed b. İbrâhim b. Firâs, Ebû Zer el-Herevî, Mekke Kadısı Ebû Ca'fer el-Müsevî, Yahyâ b. Ali el-Endelüsî, Ali b. Nasr b. Sabbâh ve Ebû Ali Hasan b. Süleymân.²⁶

Çeşitli ilim dallarında maharetli olan Vezîr el-Mağribî'nin yetiştirdiği veya kendisinden ders alan pek fazla öğrenciden bahsedilmemektedir. Bunun da sebebi muhtemelen Mısır'dan ayrıldıktan sonra sürekli bir yerden başka bir yere göç etmesi ya da göç etmek zorunda kalmış olması ve dolayısıyla istikrarlı bir düzeninin olmamasıdır. Devlet işleri ve bürokratik meşgul olması da buna yol açmış olabilir. Öte yandan öğrencilerinin isimleri nakledilmemiş veya bir şekilde bize ulaşmamış da olabilir. İsmi ulaşan talebeleri şunlardır: Oğlu, Ebû Yahyâ Abdülhamîd b. el-Hüseyn ve Ebü'l-Hasan b. et-Tayyib el-Fârikî.²⁷

²¹ İhsân Abbâs, *el-Vezîrî'l-Mağribî*, 58.

²² İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2533; el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 3/192; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, 6/112-113; Vezîr el-Mağribî hakkında söylenen ve gerçeği aksettirmeyen yergi ve olumsuz niteliklerin en önemli kaynağı, aynı zamanda hocası olan İbnü'l-Kârih'tir. bk. Özkan, "Vezîr el-Mağribî", 43/93; bu arada zikredilmesi gereken bir husus ise şudur: el-Mağribî ile İbnü'l-Kârih'in arasında bitmeyen bir husumet ve gerginlik vardı. bk. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2540; İhsân Abbâs, *el-Vezîrî'l-Mağribî*, 83-84; el-Mağribî, *fi's-Siyâse*, 22-23.

²³ Vezîr el-Mağribî, *Edebü'l-havâs fi'l-muhtâr min belâgâti kabâ'ilil-'Arab ve ahbârihâ ve ensâbihâ ve eyyâmihâ*, nşr. Hamed el-Câsir (Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1400/1980), 23.

²⁴ Vezîr el-Mağribî, *Edebü'l-havâs*, 9-10.

²⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 1403/1983), 1/155-156; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/173; el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 3/191.

²⁶ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2533-2534; el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 3/192; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, 6/114; bk. Özkan, "Vezîr el-Mağribî", 43/93.

²⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2534; el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 3/192; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/156; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, 6/114.

1.2. Eserleri

Vezir'in eğitim serüveni veya entelektüel olgunluğu üç aşamadan geçmiştir. İlki, Halep'te kendi ailesinden aldığı eğitimidir ki bu aşama on bir yıl sürmüştür. İkincisi, Mısır'da bilfiil hocalardan çeşitli dallarda aldığı dersler ve tahsil ettiği eğitim aşamasıdır ki bu da on dokuz yıl sürmüştür. Üçüncü aşama ise hayatının pratiğinden kazandığı birikim, dolayısıyla kendi hayat tecrübesidir. Bu da vefat edene kadar devam eden bir süreçtir ki on sekiz yıl sürmüştür.

İmdi hem teorik hem de pratik entelektüel olgunluğuna kavuşan el-Mağribî, bir müellif ve bürokrat olarak şiirden edebî tenkide, jeneolojiden siyasete ve tarihten Kur'ân tefsirine kadar birçok dalda pek çok eser ve risale kaleme almıştır. Ne var ki bu eserlerin hepsi günümüze kadar ulaşmamıştır.²⁸ Bize ulaşan ve neşrolunan eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Kitâb fi's-Siyâse. Bu makalede tahlil ve çevirisini yaptığımız risalesidir. Vezir'in bu eserini Sâmî ed-Dehân tahkik yaparak neşretmiştir (1948). Daha sonra İhsân Abbâs, Vezir'in birkaç risalesini yayımladığı *el-Vezir el-Mağribî* adlı kitabında, söz konusu bu risale de yer almaktadır (1988). Ayrıca Fuâd Abdülmunim Ahmed, *Mecmu' fi's-Siyâse* adlı kitapta siyasete dair tahkikini yapmış olduğu Fârâbî ve İbn Sînâ'nın risalelerinin yanı sıra Vezir'in mevzubahis risalesi de yer almaktadır (1982). Yine söz konusu eserin, araştırmalarımız neticesinde Ali Ahmed Mahmoud Mohamed tarafından “*Statecraft in Turbulent Times: A Tenth-Century Arabic Mirror for Princes (Kitab fi al-Siyasa by al-Wazir al-Mağribî)*” başlıklı el-Ezher Üniversitesinde yüksek lisans tezi (2017) olarak çalışıldığına ve İngilizceye çevrildiğine dair bir bilgiye ulaştık, ancak çalışmanın içeriğini göremedik.

b. Edebü'l-havâs fi'l-muhtâr min belâgâti kabâ'ili'l-Arab ve ahbârihâ ve ensâbihâ ve eyyâmihâ. Bu eser, Arap şairlerinin şiirlerinden örnekler, söz konusu şairlerin nesepleri, kabileleri ve şiirleri hakkında anekdotlardan oluşmaktadır. Eserin ilk kısmı (Birinci Bölüm/Cilt olarak) Hamed el-Câsir tarafından yayımlanmıştır (1980).²⁹ Naşir girişte, eserin sadece ilk kısmının günümüze (tek nüsha olarak) ulaştığını ifade etmektedir. Dolayısıyla müellif, eserinin devamını yazıp yazmadığı veya yazamadığı muammadır.³⁰

c. el-Înâs fi 'ilmi'l-ensâb. Birbirine benzeyen kişi, kabile ve yer adlarının okunuşunu içeren bu eser, hem İbrâhîm el-Ebyârî tarafından, *el-Înâs bi-'ilmi'l-ensâb* olarak (1980) hem de el-Câsir tarafından, Muhammed b. Habîb el-Bağdadî'nin *Muhtelefü'l-kabâil ve mü'telefuhâ* adlı eseri ile birlikte yayımlanmıştır (1980).³¹

d. el-Münehhâl (Muhtasarü İslâhi'l-mantık). Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin övgüyle bahsettiği bu yapıtı Vezir, on yedi yaşında iken yazmıştır. İbnü's-Sikkî't'in (ö. 858) kelimelerin farklı ve hatalı kullanımlarına ilişkin eserinin kısaltılmış hali olan söz konusu eser, Cemâl Talebe tarafından yayımlanmıştır (1994).³²

e. Mecâlisü İliyâ Mutrâni Nusaybîn. Bu eser, Vezir'in (1026/1027) Nusaybin'de görüştüğü Başpiskopos İlia (ö. 1046) ile yedi oturumdan oluşan İslâm ve Hıristiyanlık inançlarına dair farklı konuları ihtiva etmektedir. Eser, Luvîs Şeyho tarafından (*Mecelletü'l-Meşrik*, 1922) yayımlanmıştır.³³ Sonra tekrar bu neşre birtakım notlar ekleyerek Muhammed Abdülkerim İbrâhîm eş-Şammari (*Mecelletü'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye*, 2008) tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca bu esere dair Türkçe bazı makaleler de yazılmıştır.³⁴

²⁸ İhsân Abbâs, *el-Vezîrî'l-Mağribî*, 96.

²⁹ Özkan, “Vezir el-Mağribî”, 43/93-94.

³⁰ Vezir el-Mağribî, *Edebü'l-havâs*, 47.

³¹ Özkan, “Vezir el-Mağribî”, 43/94.

³² İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2533; Özkan, “Vezir el-Mağribî”, 43/93.

³³ Özkan, “Vezir el-Mağribî”, 43/94.

³⁴ Bk. Mehmet Alıcı, “XI. Yüzyılda Müslüman-Hıristiyan İlişkilerinde Entelektüel Boyut: Süryânî Nusaybinli İliya ve Mervânî Veziri Ebu'l-Kâsım el-Mağribî'nin Tartışma Meclisleri”; M. Nesim Doru, “Süryani Düşüncesinde Nusaybinli İliya'nın Önemi ve “Kitabu'l-Mecâlis” Adlı Eserinde Tanrı Görüşünün İslam Felsefesi ve Kelamı Açısından Değerlendirilmesi”.

f. *Sîretü'n-nebî*. Vezîr, İbn Hişâm'ın (ö. 833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eserine bazı notlar ilave ederek yazdığı bahse konu eseri, *es-Sîretü'n-nebeviyye li'bnî Hişâm bi-Şerhi'l-Vezîri'l-Mağribî* adıyla Süheyl Zekkâr tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır (1992).³⁵

g. *el-Mesâbih fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm*. Bu eserin bir kısmı, Fatiha suresinden İsrâ suresinin sonuna kadar, Abdülkerim b. Sâlih b. Abdullah ez-Zahrânî tarafından Ümmü'l-Kura Üniversitesinde doktora tezi olarak sunulmuş ve yayımlanmıştır (2000).

Ayrıca Abbâs, kitabında el-Mağribî'nin günümüze ulaşan birkaç risale ve yapıtını (bazıları kısa yazılar şeklindedir) yayımlamıştır³⁶. Yine söz konusu kitapta, Vezîr'in günümüze ulaşan şiirleri de müstakil bir bölümde yer almaktadır.³⁷

Vezîr el-Mağribî'nin eserleri sadedinde, kendisinin biyografisi hakkında bilgi veren birçok tarihçi ve biyografi yazarı, onun yazdığı eserleri zikretmişlerdir.³⁸

2. VEZİR EL-MAĞRİBÎ'NİN “SİYASET ÜZERİNE” ADLI ESERİNİN MUHTEVA ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Vezîr el-Mağribî, kendisinin de söylediği gibi söz konusu eserini kısa ve öz bir şekilde kaleme almıştır. Kısa olmasına rağmen birçok konu ve meseleye değinen eserin, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın siyasete dair eserleri ile birlikte yayımlanması bu eserin önemli olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Siyasetçinin kendini ıslah etmesi, yakın çevresindekilere yönelik siyaseti ve halka yönelik siyaseti olmak üzere üç bölüme ayrılan eserde bir yandan İslâm kültürü ve düşüncesinin bir yandan da Yunan ve Fars düşüncelerinin izleri görülmektedir. Bu da hiç şüphesiz Vezîr'in entelektüel bakışının bir senteze dayandığını göstermektedir.

Bölüm başlıklarından da anlaşılacağı üzere el-Mağribî, eserini hükümdar eksenli kaleme almıştır. Yani eser siyaseti; bir hükümdarın kendine yönelik, yakın çevresine yönelik ve halka yönelik siyaseti bağlamında incelemektedir. Ne var ki müellifin yaşadığı dönem ve bürokratik kimliği göz önünde tutulduğunda, bu metodolojinin benimsenmesi daha iyi anlaşılacaktır. Zira genel olarak siyasetnameler, devlet yönetimini konu edindiğine göre ve Orta Çağ'da da iktidar ve siyasî otorite hükümdarların elinde olduğuna göre,³⁹ Vezîr'in eserinin de hükümdar eksenli olması gayet doğaldır.

Vezîr, siyaseti mezkûr üç bölüme ayırarak hiç kuşkusuz konuyu teorik açıdan oldukça daraltmaktadır. Öyle ki bir takım müstakil meseleleri zikredilen bölümlerin üçüncüsünde ele almaktadır. Bu ise, muhtemelen konuyu kısa ve öz tutmak istemesinden kaynaklanmaktadır ki, bu daraltma bölüm başlıklarına da sirayet etmiştir.

Müellif girişte, tüm insanların ve özellikle hükümdarların üstün özelliklerinin ilim aşkı, ilme kulak verme arzusu ve 'ilim sahibi insanları kendine yakın tutmak' olduğunu söyler. Vezîr'in; alimlerin hükümdar tarafından kendisine yakın tutulmalarının üstün özellik olduğu sözleri ile, Nizâmülmük'ün; “bilginlerin ve cihan görmüş ihtiyarların tecrübesinden istifade edilmelidir”⁴⁰ sözleri gaye açısından birbirini tamamlamaktadır.

Vezîr, eserinin yine girişinde; erdemli siyasetçinin öncelikle kendini ıslah etmesi gerektiğine, daha sonra yakın çevresinin ve halkın ıslah edilmesine vurgu yapmaktadır. Vezîr'in çağdaşı İbn Sînâ, siyasete dair kısa eserinde siyaseti beşe ayırarak; insanın bizzat kendisi, kendisine her şeyden daha yakın olduğu için, siyasete öncelikle kendisinden başlaması gerektiğini söyler. Ve ona göre bir bozukluğu ıslah etmek isteyen kimse onun tüm bozukluğunu

³⁵ Özkan, “Vezîr el-Mağribî”, 43/94.

³⁶ İhsân Abbâs, *el-Vezîrî'l-Mağribî*, 163-233.

³⁷ İhsân Abbâs, *el-Vezîrî'l-Mağribî*, 109-162.

³⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 6/2533; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/172; el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/191-192; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, 6/114; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/156.

³⁹ Kadir Canatan, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014), 6.

⁴⁰ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Nurettin Bayburtlugil (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 106.

öncelikle bilmesi gerekir. Bir kimse de kendisini ıslah etmek istediğinde öncelikle tüm kötü huylarını bilmesi gerekir. Fakat İbn Sînâ diyor ki; insan kötülük ve eksikliklerini görememek ve kendisiyle iç muhasebe yaparken kendini sürekli affetmek doğasında olduğu için kendisini tanıması pek mümkün bir iş değildir. Bu yüzden insanın kendisine adeta bir ayna gibi olacak; doğrusunu ve yanlışını kendisine gösterecek başka bir insandan yardım istemesi gerekir. Böylesi bir yardıma yöneticiler (hükümdar) herkesten daha fazla gereksinim duymaktadır.⁴¹

2.1. Siyasetçinin/Hükümdarın Kendini Islah Etmesi ve Yapması Gereken Hususlar Hakkında

Vezîr her ne kadar hükümdarın kendisi ile ilgili ilk siyasetinin Allah’a karşı takva sahibi olması gerektiğini vurgulasa da genel itibarla eserini bir fıkıhçı gözüyle veya dinî hassasiyet ve hükümlerden yola çıkarak ele almamaktadır. Nitekim kendisi de zaten bir fakîh değildir.

Bir fıkıhçı ve din alimi olmayan el-Mağribî, gerçekte ontolojik olarak var olan bazı meselelere ütopyik olarak değil, realist bir şekilde bakmaktadır. Öyle ki, siyasetçinin içki içmesi hususunu mutedil bir yöntemle incelemektedir. Buna göre içkiyi içen siyasetçi, aşırıya kaçmadan, akıl gitmeden ve yönetim işlerinde aksaklık olmadan içmelidir. Hatta içmek için belirli gün ve vakit tayin etmelidir.⁴²

Yine siyasetçinin kendini ıslah etmesi sadedinde el-Mağribî adeta bir tabip olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada yeme-içme konusu, yemeğin nasıl yenileceği ve sindirilmesi, uyumak, hamama girmek ve spor yapmak konularını ele almaktadır. Tıp kültürüne vakıf olan Vezîr, muhtemelen -metinde de tıbbî dair öğüt niteliğinde olan sözlerinden bahsettiği- hekimi Ebû Mansûr Sâ’id b. Bişr b. ‘Abdûs’tan da istifade etmiştir. Nitekim bir seferinde Enbâr’da ağır bağırsak (kulunç) rahatsızlığı geçiren el-Mağribî, mezkûr tabip tarafından tedavi edilmiş ve sağlığına kavuşmuştur.⁴³

Bir tabip gibi sağlıklı ve zararlı olan şeylerden bahseden el-Mağribî, az da olsa içki tüketmenin zararlarına hiç değinmemesi dikkat çekmektedir. Zira Râzî, içki içme hususunda; “sürekli ve arada bir içilen içki, içeni birçok belaya, felaket ve hastalığa sürükleyen anormal durumlardan biridir. Alkol bağımlısı olan kimse kalp sektesi, nefes darlığı, ani ölüme neden olan kalbin iç kısmının dolması, beyin damarlarının çatlaması gibi hastalıklara yakalanma, kuyu ve derin çukurlara düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Daha sonra ateşli humma, iç ve temel organlarda tahribat, parkinson, özellikle bünyesi zayıf olanlarda felç hastalığına neden olur.”⁴⁴ demektedir. Vezîr, içki içme sadedinde akli ortadan kaldıracak, zihni paslandırarak seviyeye varmadan, sarhoşluğun son noktasına gelmeden ve yönetim işlerinde bir aksaklık yaşanmadan içilmesi gerektiğini söylemektedir. Yine bu konu bağlamında Râzî, içkinin zarar ve tehlikelerine değindikten sonra şöyle devam etmektedir:

“Akıllı kimsenin, en değerli ve en nefis gerdanlığını çalmak isteyenlerden sakındığı gibi içkiden korunması, [kullanmak istediğinde ise] burada belirtildiği gibi yerli yerinde kullanması gerekir. Şayet bir miktar içecekse zihni yorgunluk ve sıkıntısını gidermek için içmeli, bunu yaparken amacı zevk almak ve nefsin isteğini yerine getirmek olmamalı, aksine vücudun dengesini bozacak olan zihin yorgunluğunu ve sıkıntıyı azaltmak için kullanılmalıdır.” Ve o, konuya tahsis ettiği bölümü şu sözleriyle bitiriyor: “... Ancak çok fazla düşünce, açık bir anlayış ve sağlam bir kararlılık gerektiren durumlarda içkiye yaklaşmamak ve ondan kaçınmak gerekir.”⁴⁵

Dolayısıyla Vezîr’in; ‘sarhoşluğun son raddesine varmak ve bu sırada yönetim işlerinin ihmal edilmiş vaziyette kalması bir hükümdar için çok nahoş bir şeydir’ sözleri, Râzî’nin son

⁴¹ İbn Sînâ, *Kitâbü’s-Siyâse*, nşr. Ali Muhammed İsbir (Suriye/Cebele: Bidâyât li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 2007), 65-67.

⁴² el-Mağribî, *fi’s-Siyâse*, 58-60.

⁴³ Ebû’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım İbn Ebû Usaybia, *‘Uyûnü’l-enbâ’ fi tabakâti’l-etibbâ*, thk. Nizâr Rızâ (Beyrut: Dâru mektebeti’l-hayât), 313-314.

⁴⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, *et-Tıbbu’r-Rûhânî (Felsefe Risâleleri içinde)*, nşr. Mahmut Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 158-159.

⁴⁵ Râzî, *et-Tıbbu’r-Rûhânî*, 158-161.

sözleriyle hemen hemen benzer düşünce ve maksadı ifade etmektedir. Ne var ki, Râzî meseleye genel olarak bir ahlak felsefesi çerçevesinden yaklaşmaktadır, Vezîr ise bir hükümdar eksenli konuyu incelemektedir.

Bu konu hakkında İbn Sînâ da şöyle söylemektedir; içki, hem bedenin hem de ruhun rahatlığı için az içilmelidir. Zira sarhoş olan kimsede, akıl gider, hayâ ve sabır kalmaz. Dolayısıyla birisi onu az değil, fazla kullanırsa insanlık sınırından çıkmış olur. Nitekim tüm yiyecek ve içeceklerde israf/ıfrat yapılırsa, birer zehire dönüştüğü gibi, aynı durum içki için de söz konusudur. Fakat insan itidalli kullanırsa tüm zehirler birer gıdadır. Daha sonra içkinin bir takım fayda ve zararlarına değindikten sonra İbn Sînâ; başta siyasetçi/hükümdar olmak üzere, kadı, fakîh, kâtip, hekim, hizmetkâr, yatkın olmayan ve benzerlerinin sarhoş olmaktan sakınmaları gerektiğinden bahsetmektedir.⁴⁶ Başka bir risalesinde ise yine İbn Sînâ; içkinin eğlenmek amaçlı içilmemesini, bilakis onun; iyileşmek, tedavi ve güçlenmek/takviye edinmek amaçlı olması gerektiğini söyler.⁴⁷

Yine aynı bağlamda hem muhteva açısından hem de muhatabı açısından Vezîr'inkine benzer şekilde Nizâmülmülk şöyle demektedir: "İşret (içki) meclisi kurulduğu hafta, bir veya iki gün, alışkanlık peyda etmiş kişilerin gelmesi için izin vermek gerekir. Gelmesi mahzurlu olmayan kişilere gelecekları gün bildirilir. Özel işret olduğu günler, şahıslar bu toplulukta yerlerinin bulunmadığını bilmelidirler. İhtiyaç duyulmayan kişilerin bu toplantıya kabul edilmeleri hoş karşılanmaz. Biri kabul edilirse diğerleri geri çevrilir. Özel meclise lâıyk olanlar buraya gelmeye izinlidirler." Ve devamında Nizâmülmülk; "padişah, liyakatli vezirleri hariç, hizmet edecek kulları ile bir arada çok oturursa, şikâyetler ortaya atacaklarından, haşmetine zarar vererek, ona olan sevgiyi azaltacakları gibi ona karşı da gevşek olurlar" demektedir.⁴⁸

Mamafih el-Mağribî'nin siyaset anlayışında ahlak felsefesinin çizgileri de bulunmaktadır. Zira müellifimiz; hükümdarın nefsin erdemlerinden olabildiğince büyük pay almaya çalışması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bu erdemler; "ilim, iffet, hilm, cömertlik ve yiğitlik/cesaret"ten ibarettir. Vezîr'in bu düşüncesinin benzerini İbn Sînâ'da da görülmektedir. Zira siyaset düşüncesi kapsamında, halife ve imam hakkında söz eden eş-Şeyhu'r-Reis; halifenin, akıllı olmak, cesaret, iffet, iyi yönetim, şeriat konusunda bilgili olmak gibi bir takım meziyet ve erdemlere sahip olması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁹ Yine başka bir eserinde İbn Sînâ, erdemlerden bahsederken ve onları tanımlarken, Vezîr'in zikrettiği beş erdemden de söz etmektedir.⁵⁰

Fârâbî de erdemli orta görüşünü aktarırken; yiğitlik, cömertlik, iffet gibi erdemleri açıklamaktadır.⁵¹ Vezîr'in yine çağdaşlarından olan İbn Miskeveyh de eserinde; iffet, yiğitlik ve cömertliği ele almaktadır, ayrıntılı olarak incelemektedir ve onların kapsamına giren birtakım erdemlerden de söz etmektedir.⁵²

Vezîr siyasetini 'ıslah' kavramı üzerine oturtmaktadır ve ıslahın egemen olması için yukarıdan aşağıya inen bir hiyerarşik düzen oluşturmaktadır. Buna göre öncelikle siyasetçinin kendini, daha sonra özel çevresini ve nihayet halkını ıslah etmesi gerekir. Böylece bir ahlak ilkesi olan ıslah (salâh), ancak kademeli olarak hâkim hale gelir.

Vezîr, hükümdar için, 'refah' ile 'adaletsizlik ve acizlik' arasında adeta bir illet-malul/sebep-sonuç ilişkisi kurmaktadır. Buna göre bir hükümdar sürekli refah çindeyse bu

⁴⁶ İbn Sînâ, *Risâle fi fezâil's-şarâb ve siyaseti'l-beden (el-Mezhebu't-Terbevî İnde İbn Sînâ içinde)*, thk. Abdülemîr Şemseddin (Beyrut: eş-Şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1988), 281-283.

⁴⁷ İbn Sînâ, *Risâle fi'l-'ahd (el-Mezhebu't-Terbevî İnde İbn Sînâ içinde)*, thk. Abdülemîr Şemseddin (Beyrut: eş-Şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1988), 420.

⁴⁸ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Nurettin Bayburtlugil (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 135.

⁴⁹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ-el-İlâhiyât*, thk. el-Eb Kanavâti-Saîd Zâyid, 1-2/451.

⁵⁰ İbn Sînâ, *fi 'ilmi'l-Ahlâk (el-Mezhebu't-Terbevî İnde İbn Sînâ içinde)*, thk. Abdülemîr Şemseddin (Beyrut: eş-Şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1988), 369-371.

⁵¹ Fârâbî, *et-Tenbîh alâ sebîli's-sa'âde*, thk. Sahbân Halîfât (Amman: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, 1987), 199-201.

⁵² İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 37-40, 130-135.

durum onu haksızlık yapmaya ve acizliğe götürür. Aslında el-Mağribî, ‘refah’ ile ‘adaletsizlik’ ve ‘adaletsizlik’ ile de ‘acizlik’ aralarında bir illet-malul ilişkisi görmektedir. Dolayısıyla, refah adaletsizliği doğuracağı gibi adaletsizlik de acizliği doğurur. Yine ilişkilendirmeler bağlamında Vezîr, bugünün işlerini yarına ertelemek, bozukluğu getirir bu da devletin yıkılmasına sebep olur görüşündedir.

Vezîr, hükümdarın yakın çevresinin ve halkın kendisine karşı itaatlerinin ve ona bağlılıklarının korku üzerine değil, ‘sevgi’ üzerine tesis edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla el-Mağribî sevgi temelli bir siyaset gütmektedir.⁵³ Tabii burada Vezîr’in siyaset düşüncesindeki sevgi temelli bir ilkeyi benimsemesi kendisinde Stoacı felsefenin de etkisinde olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca İbn Miskeveyh de benzer şekilde şöyle diyor: “Şehrin yöneticisi, bütün tedbirleriyle ancak vatandaşlar arasında sevgiyi yerleştirmeyi amaçlar. Özellikle bunu başarınca, kendisi ve şehrinde oturan kimseler için imkansız olan bütün iyilikler gerçekleşmiş olur. Bu durumda o, hasımlarına üstün gelir, yurdunu imar eder, kendisi ve yurttaşları mutlu olarak yaşarlar.”⁵⁴

Mamafih sevginin temel alınmasının yanı sıra el-Mağribî, siyasetin önemi haiz meselelerinin ‘vaad ve vaîd’ olduğunun da altını çizmektedir. Müellif eserinde sevgiden bahsettikten hemen sonra vaad ve vaîde değinmektedir. Dolayısıyla Vezîr, hem sevginin yayıldığı hem de vaad ve vaîdin uygulandığı senteze dayalı formülü sunmaktadır. Yani sevginin önemli ve ihtiyaçlı olduğu gibi, söz vermek ve ödül ve cezanın da yeri geldiğinde uygulanması gerekmektedir. Binaenaleyh ilk bakışta çelişkili bir düşünce gözükse de aslında öyle değildir. Zira Vezîr sevgi ile vaad ve vaîd gibi iki ayrı uygulamanın, belki de bir anlamda iki zıt kutbu uzlaştırarak orta yolunu bulmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bir yandan sevgi temel alınacak, bir diğer yandan da siyasetin başı saydığı vaad ve vaîd de ihmal edilmeyecektir. Böylece burada Vezîr’in kendisinde İslâm kültürünün yanı sıra Aristoteles’in (ö. MÖ. 322) ‘altın orta’ teorisinin de izleri görülmektedir.

Yine aynı konu bağlamında, dinî kaygıları belirgin olan ve siyaset konusuna daha ziyade fikhî perspektiften yaklaşan Mâverdî de vaad ve vaîd meselesine değinmektedir. Ona göre mutlaka vaade ifa edilmeli ve vaîde yönelik de azimli olunmalıdır. Nitekim vaad yöneticinin üstünde bir haktır, vaîd ise başkasına yönelik hakkıdır. Dolayısıyla vaad hususunda sözünde durmamak olmaz, fakat vaîd hususunda bazen ifa edilmeyebilir. Ancak bu, bir mazerete binaen olmalıdır ki, yapılan vaîd küçük düşmesin ve siyasî düzene de bir hanel gelmesin. Ayrıca Mâverdî’ye göre vaad ve vaîdin iki koşul doğrultusunda ifa edilmeleri gerekir. Bunlardan biri; yapılan iyilik ve kötülüğe karşı hak edilmesi gerekir olmasıdır, diğeri ise; ödül ve cezadan önce vaad ve vaîdin yapılmasını gerektiren rağbet ettirmek ve korkutmak olarak bir maslahatın söz konusu olması gerekir. Aksi halde vaad ve vaîde başvurmadan direkt ödül ve cezanın uygulanması gerektiği bir durumda vaad; ihmalden ve vaîd ise acizlikten ibaret olur.⁵⁵

2.2. Hükümdara Yakın Çevrenin Islah Edilmesi ve Bazı Devlet Görevlileri Hakkında

Hükümdarın yakın çevresindeki sınıfı el-Mağribî, bir bedenın organlarına benzeterek, bu organlar iyi olmadığı takdirde bedenın tamamında bir sıkıntının ortaya çıkacağını söyler. Bu yüzden de bu sınıfın ıslah edilmesini önemle vurgulamaktadır. Bu bağlamda siyaset felsefesi kapsamında Fârâbî de Vezîr’in düşüncesine biraz benzer ve fakat daha farklı ve ayrıntılı olarak; erdemli şehri, hayvanın hayatını yetkinleştirme ve bu şekilde kalmasını sağlama hususunda bütün organları birbiriyle yardımlaşma içerisinde olan tam ve sağlıklı bedene benzetir. Ona göre nasıl ki beden, güç ve doğa/fitrat bakımından farklı derecelerde bulunan çeşitli organlara sahipse, benzer şekilde şehir de doğa bakımından farklı ve heyet bakımından çeşitli derecelerde bulunan parçalara sahiptir. Onların arasında yönetici/reis olan bir insan ve mertebeleri bu yöneticiye yakın olan başkaları vardır. Bunlardan her biri, yöneticinin amaçladığı şeye uygun bir

⁵³ el-Mağribî, *fi’s-Siyâse*, 63.

⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu’l-Ahlâk*, 158-159.

⁵⁵ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed Mâverdî, *el-Vezâre Edebü’l-Vezir*, thk. Muhammed Süleyman Dâvûd-Fuâd Abdülmunim Ahmed (İskenderiye: Dâr el-câmiât el-Mısıryye, 1396/1976), 55-56.

fiili gerçekleştirdiği bir meleke ve heyete sahiptir. Bunların da aşağısında fiillerini öncekilerin amaçlarına göre gerçekleştiren başka bir topluluk vardır. Bu hiyerarşik düzen, şehrin parçaları en altta yer alan parçalara varıncaya kadar bu şekilde devam eder. Ve bedenin organlarında tabii olarak bulunan güçlerin şehrin parçalarındaki karşılıkları iradî melekeler ve heyetlerdir.⁵⁶

Veziir, hükümdarın yakın çevresindekilere yönelik samimiyet ve saf sevgi göstermesinin gerektiğini vurgular ve bunun da dört yolla gerçekleşeceğini söyler. Şöyle ki; onlara iyi davranmak, basit yanlışlıklarını affederek ümitlerini geniş tutmak, dinlenmelerine fırsat vermek ve dostlarının çoğu ağırlığını hemen kabul edeceği konusunda onları temin etmek. Böylece görüldüğü gibi el-Mağribî, sevgi temelli bir siyaset izlemek yönünde çok ısrarlıdır.

Yine yakın çevre sınıfı sadedinde Veziir, kısa, veciz ve ayrıntılara girmeden; kâtip, hâcib, tahsildar, hakim, hisbe görevlisi gibi bir takım devlet görevlilerinden bahsederek onların meziyetlerini, özelliklerini ve dış görünümelerini tanıtmaktadır. Ne var ki Veziir, hükümdara yakın çevre sınıfı ile halk sınıfı arasında olası yer değişimi olduğunda (yani halktan biri yakın çevre sınıfına alındığında ya da yakın çevreden biri halk tabakasına döndüğünde) yapılması gereken, nelere dikkat edilmesi vs. hususlara değinmemektedir. Veziir'in sıraladığı devletin içinde yer alan vazifeliler arasında hisbe görevlisi hakkında, Mâverdî; *el-Ahkâmu's-sultâniyye* adlı eserinin son bölümünde uzun ve ayrıntılı bilgiler vermiştir, hatta bölümü bu konuya tahsis etmiştir.⁵⁷

2.3. Toplumun Islah Edilmesi ve Diğer Farklı Konular Hakkında

Eserinin üçüncü/sonuncu bölümünü halka yönelik siyasete tahsis eden el-Mağribî, yukarıdan aşağıya doğru inen ahlakî sisteminin son kademesini oluşturan halk sınıfında da ıslahın hâkim olması gerektiğini ifade etmektedir. Ne var ki, Veziir'e göre halk sayıca daha çok olmaları ve aralarındaki bozulmaların tedavi imkânı az olmasından dolayı onların ıslah edilmesi kolay bir şey değildir.

Veziir'e göre, bir hükümdarın azim ve kararlılığı; halka yönelik iyi bir siyaset gütmesi ve dolayısıyla onların itaat etme konusunda söz birliği etmelerini sağlamaktan geçer. Yine burada da Veziir orta bir yol benimsemektedir ki, buna göre sertlik ve şiddetin yanlış olduğu gibi yumuşaklık ve kolaylığın da doğru bir yöntem olmadığını ileri sürmektedir. Böylece burada da altın orta kuramının el-Mağribî tarafından önemsendiğini görmekteyiz.

Veziir, halkın kesimlerini bilip tanımak ve önde gelenlerini tespit etmek suretiyle adeta bir istatistiğin hazırlanmasının gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla buna binaen hükümdar toplumun seçkin, itibarlı ve önde gelenlerinin (mazereti olanlar hariç) kendisine hizmet etmelerini ve yanına gelmelerini ister. Buradaki hizmet kelimesi esnek olup, birçok manaya geldiği gibi hükümdarın onlarla meşveret etmek ihtimali de olabilir. Zira bir toplum seçkin ve önde gelen kesiminin, hükümdarına karşı yapacağı hizmetlerin arasında danışmanlık da olabilir. Nitekim el-Mağribî, bu pasajının hemen ardından; zahitlerin ve ilim adamlarının hükümdarla irtibatlarının kesilmemesi gerektiğini söyler.

Siyaset düşüncesini; kademeli olarak oluşan ıslah güdümlü bir sistem içinde tesis eden el-Mağribî, zulmün kökünden sökölüp atılmasının ve herkesin kendi hakkettiği adaletin yaygın hale getirilmesinin gerektiğinin altını çizer. Böylece Veziir'e göre, yöneticinin sevgisi de halkın gönlüne yerleşmiş olur ki, daha önce de ifade edildiği üzere el-Mağribî'nin siyaset düşüncesi sevgi temellidir. Dolayısıyla Veziir, burada şunu söylemek istiyor; sevginin egemen olması için ıslahın yapılması gerekir. Bunun da yolu zulmün ortadan kaldırılması ve adaletin genele yönelik yaygın hale getirilmesinden geçer. Başka bir deyişle; zulmü defetmek ve adaleti yaymak ıslahı, ıslah da sevgiyi doğurur. Veziir'in selefi Fârâbî de sevgi (*mahabbe*) kavramına özel bir yer vermektedir. Bu bağlamda Veziir'in adalet ile sevgi arasında kurduğu bağlantının benzer ve daha sistematik versiyonu Fârâbî'de görülmektedir. Zira Muallim-i Sâni'ye göre, "adalet, sevgiye

⁵⁶ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, çev. Yaşar Aydınlı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021), 190-193.

⁵⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, thk. Ahmed Mubarek el-Bağdâdî (Kuveyt: Mektebetü dâr İbn Kuteybe, 1409/1989), 315-339.

tâbidir”. Sevginin çeşitlerinden söz ettikten sonra Fârâbî, adaletin evvelâ şehir halkına ait olan ortak iyileri onların hepsine taksim etme hususunda olduğunu dile getirmektedir.⁵⁸

Toplumun içerisinde hırsızlık yapmak ve fuhuş işlemek gibi ahlaka aykırı davranan kimseyi Vezîr, ‘ekin içinde diken’e benzetmektedir. Ona göre bu diken(ler)den temizlenmeden ıslahın gerçekleşmesi mümkün değildir. Ne var ki, el-Mağribî’nin siyasî düzeni adeta ‘sevgi’ temelli olmakla birlikte, söz konusu diken mesabesinde olanlara karşı tutumu çok serttir. Zira Vezîr’e göre hükümdarın onlara karşı ağır ve caydırıcı cezaları uygulaması oldukça önemlidir. Bu da hiç şüphesiz adaleti uygulama kapsamına girmektedir. Yine bu bağlamda el-Mağribî’in erdemsizleri ‘diken’e benzeterek, Fârâbî’nin erdemli olmayan kimseyi ‘nevâbit/ayrık otları’ olarak nitelemesi ile benzer şeyi ifade etmektedir. Zira Fârâbî’ye göre nevâbit; erdemli şehirde tecanüsü bozan, uyumsuz, aykırı ve dolayısıyla zararlı olan kişi ve gruplardır.⁵⁹ Erdemli şehirdeki nevâbit birçok sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; avcılar veya fırsatçılar (mutakannisîn), tahrifçiler (el-muharrife), dinden çıkanlar (el-mârîka), tahayyül gücü kıt olanlar, tahayyül güçlerini cahilî amaçlar için kullananlar, tahayyül edip tasavvur edemeyenler, hakikat erbabını yalanlayıp, hor görenler, düşünülen her şeyin hakikat olduğunu ileri sürenler, hakikatin kendi dönemlerine değin anlaşılmadığını ileri sürenler ve hakikati kavrayamayacağını hissedip, cahilî amaçlarla bunu telafi etme peşine düşenler ve kavrama imkanı olanları kıskananlar olarak sıralanmaktadır.⁶⁰ Fârâbî bunların, şehir halkının arasında kendiliğinden biten (nevâbit) sınıflar olduğunu ve onların görüşlerinden kesinlikle ne bir şehir ne de büyük bir halk topluluğu meydana gelmeyeceğini söyler. Ancak onlar şehir halkının bütünü içinde tanınmayan/bilinmeyen kimseler olarak bulunurlar. Ayrıca bu kimseler, akıllı kimseler nezdinde ve filozoflara izafetle tecrübesiz cahiller konumundadır. Vezîr’in dikene benzettiği toplum içindeki erdemsizlere yönelik uzun süreli hapis gibi ağır ve caydırıcı ceza verilmesine mukabil, Fârâbî; zikrettiği nevâbit gruplarının erdemli şehrin yöneticisi tarafından takip altına alınmalarını, yöneticinin onları meşgul etmesi ve onların her bir sınıfına özel olarak o sınıfa uygun olan şeylerle tedavi uygulaması gerektiğini; bu da ya şehirden çıkarma ya cezalandırma, ya hapsedme veya -kendilerinde ona yönelik bir çaba olmasa da- bir işe yönlendirme yoluyla olur demektedir.⁶¹

Yine aynı konu bağlamında Vezîr’e paralel olarak İbn Sînâ; insanların günah/suç işlemelerini menetmek için bir takım caydırıcı cezaların, hadlerin ve yasakların getirilmesi gerektiğini söylemektedir. Zira her insanın, ahiret korkusu nedeniyle günden uzak durması söz konusu değildir. Ona göre, söz konusu suçların çoğunluğu da zina, hırsızlık ve şehrin düşmanları ile iş birliği yapmak gibi şehrin düzeninin bozulmasına yol açan yasaya aykırı fiillerden ibarettir.⁶²

Vezîr ayrıca önemli bir hususa dikkat çekerek diyor ki; hükümdar toplumdaki güçsüzlere karşı şefkatli olmalıdır. Hükümdar, kendilerine görevlendirmek ya da yardımlarına başvurmak suretiyle hükümdarlığa ait yükümlülük konusunda onları tatmin eder ve huzur verir. Ayrıca Vezîr’e göre; birçok fitne, güçsüzlerin şikâyeti ve zenginlerin kını neticesinde ortaya çıkar. Öyle ise el-Mağribî; hükümdarın yakında olanlar ve daha ileri düzeydekilere karşı olduğu gibi güçsüzlerin uzak olanlarına karşı da siyaseti ve adaleti uygulaması gerektiğini söylemektedir. Zira gerçek siyasetçinin, kararlılığını hükümdarlığının bütün bölümlerinde göstermesi gerekir.

Vezîr, devletin içinde vuku bulan olağanüstü, alışılmamış bir durumu bedende rahatsız olan organa benzetmektedir. Müellife göre tıpkı bedenin herhangi bir organında meydana gelen bir rahatsızlık gibi, devletin içinde de meydana gelen bir sıkıntı böyledir. İnsandaki bir

⁵⁸ Fârâbî, *Fusûlün Müntezâ*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2022), 82-85; “adalet” ve “sevgi” kavramlarına dair ve söz konusu iki kavramın arasındaki ilişkiye dair bilgiler için ayrıca bk. Enver Uysal, *Ahlakî Varlık Olarak İnsan* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 238-242.

⁵⁹ Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020), 172.

⁶⁰ Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, 172-181; Şenol Korkut, *Fârâbî’nin Siyaset Felsefesi Kökenleri ve Özgünlüğü* (Ankara: Atlas Yayınları, 2018), 360-363; bk. Ejder Okumuş, *Fârâbî’de Toplum* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 76-82.

⁶¹ Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, 176-181.

⁶² İbn Sînâ, *eş-Şifâ-el-İlâhiyât*, 1-2/454; bk. Cevher Şulul, “İbn Sînâ’nın Siyaset Felsefesi”, *İslâmî Araştırmalar* 27/2 (Mayıs 2016), 115.

rahatsızlık nasıl ki, eğer acilen idrak edilip tedavi edilirse ne âlâ, aksi takdirde organdaki rahatsızlık tüm bedene sirayet ediyorsa, devletteki durum da aynen böyledir. Vezîr'in burada söz konusu adeta bir devlet-insan benzetmesi, aklımızda Fârâbî'nin siyaset felsefesindeki politikacı/medenî-tabip benzetmesini çağrıştırmaktadır. Zira Muallim-i Sâni'ye göre bedenin sağlığı; mizacının itidalli olması, hastalığı ise bu itidalden sapmaktır. Şehrin de sağlığı böyledir, zira onun halkının ahlakının itidalli olması sağlıklı ve doğru olduğunu, onların ahlaklarının ayrılıklı düştüğü de hasta olduklarını gösterir. İşte Fârâbî'ye göre bedende meydana gelen söz konusu rahatsızlık ile tabip ilgilenir ve onu itidale geri çevirir ve korur. Benzer şekilde şehirde de bir sıkıntı olduğunda, onu tedavi eden ve koruyan politikacı/hükümdar (medenî) olacaktır. Dolayısıyla politikacı ve tabip fiilleri açısından ortak yöne sahiptirler, ancak sanatlarının konusu itibarıyla farklılaşmaktadırlar. Zira politikacının konusu nefisle ilgilidir. Tabibin konusu ise bedenle ilgilidir. Nefis bedenden daha üstün ve değerli olduğuna göre de, politikacı/medenî tabipten daha üstündür.⁶³ İbn Sînâ da aynı şekilde bir medenî-tabip ayırımından bahsederek; ilki nefislerin, ikincisi ise bedenlerin tedavisiyle ilgilendiğini söyler.⁶⁴

Belki yakın çevredekilere yönelik siyaset bölümünde ele alınması gerekirken, halka yönelik siyaset bölümünde el-Mağribî, memurların ve yakın çevre sınıfının rüşvet almaları meselesine değinmekte ve hükümdarın bu sıkıntıya dikkat etmesi ve karşı koyması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Yine sebep-sonuç veya ilişkilendirmeler bağlamında Vezîr, rüşvetin; zulüm ve bozukluğun temeli olduğunu kaydeder. Dolayısıyla ilki, ikincileri doğurur.

Aslında Vezîr'in söz konusu eseri muhteva açısından oldukça zengin ve çok yönlü konuları içermektedir. Fakat özet ve veciz bir şekilde yazılan eserin -daha önce ifade edildiği gibi- ana bölümleri de kısmen daraltılmıştır. Öyle ki muhtelif konular, müstakil bir bölümde ele alınması gerekirken çok ilginç bir şekilde halka yönelik kısmında zikredilmektedir. Bu bağlamda el-Mağribî, mezkûr bölümde; komşu yönetimlerle iyi geçinmek ve iyi ilişkilerde bulunmaktan söz eder. Bu iyi ilişki ile halk arasındaki komşuluk ilişkisi arasında bir benzetme yapmaktadır. Yine farklı yönetimlerin elçilerini kabul etmek konusuna da değinilmektedir. Bu sadette Vezîr, elçilerin hükümdarın yanında uzun süre tutulmasının doğru olmadığı gibi, onların (hükümdarın bildiği kimseler dışında) yakın çevredekilerle ve halkla görüşmelerinin doğru olmadığını ifade etmektedir. Böyle bir hususa titizlikle dikkat edilmesini söylemektedir. Dolayısıyla el-Mağribî burada, günümüz tabiriyle bir takım dış politika konularından bahsetmektedir.

Vezîr, iç siyasetle ilgili olarak da farklı konulardan söz etmektedir. Burada şehirlerin düzenini, asayişini sağlamak, şehre girip çıkanları bilmek, örneğin tüccarlardan şehir ahâlisine gelen mesajların bilinmesinin gerekli olduğunu söylemektedir. Vezîr yine bir benzetme yaparak, bir insan kendi evinin düzenini nasıl sağlıyorsa hükümdar da şehrin düzenini sağlamalıdır, dolayısıyla bir insan evinin düzeninden sorumlu olduğu gibi, hükümdar da şehrin düzeninden sorumludur. Ayrıca el-Mağribî'ye göre hükümdarın kendisine yakın ve uzak olan, dost ve düşman olan komşularının haberlerini ve gizli durumlarını araştırmalıdır, hatta bu uğurda ne gerekirse yapılmalıdır. Binaenaleyh müellifimiz, burada bir istihbarat sisteminden de söz etmektedir. Bu bağlamda el-Mağribî'nin; hükümdarın şehrin düzenini sağlaması gerektiği sözlerine paralel olarak İbn Sînâ da halife olması hasebiyle siyasetçinin ifa etmesi gereken işlevlerinden bazısının; şehrin düzeninin sağlanması, giren-çıkanların bilinmesi olduğunu ifade eder.⁶⁵

2.4. Vezîr el-Mağribî'nin Eserinin Muhtevası İle Hz. Ebû Bekir'in Öğütleri Arasındaki Paralellik Hakkında

Vezîr, eserini Hz. Ebû Bekir'in birtakım askerî strateji ve öğütler içeren sözleriyle tamamlamaktadır. Ne var ki anlaşılan el-Mağribî, bu öğütleri gelişigüzel olarak eserinin sonuna

⁶³ Fârâbî, *Fusûlün Münteze*, 18-19.

⁶⁴ İbn Sînâ, *Risâletü'l-Birr ve'l-İsm*, (el-Mezhebu't-Terbevî İnde İbn Sînâ içinde), thk. Abdülemîr Şemseddin (Beyrut: eş-Şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1988), 360; ayrıca bk. Gürbüz Deniz, "İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi (Risale fi'l Birr ve'l-İsm)", *Diyanet İlmî Dergi* 50/1 (Mart 2014), 238.

⁶⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ-el-İlâhiyât*, 1-2/454.

eklememiştir. Aksine onun; eserindeki siyasî düşünceleri ile söz konusu öğütler arasında bir ilişki ve paralellik bulunmaktadır. Muhtemelen Vezîr, bahsi geçen öğütlerden etkilenmiş ve kısmen siyasete dair düşüncelerinin şekillenmesinde rolü olmuştur.

Öncelikle Vezîr'in eserinin hemen girişinde; bir kişinin siyasete dair kaleme aldığı yazının kısa tutulması gerekir sözlerinin benzerini, Hz. Ebû Bekir'in öğütünün yine ilk cümlelerinde görülmektedir ki, “öğüt verdiğinde kısa ve özlü olsun, zira söz uzarsa sonu başını unutturur” demektedir.⁶⁶ Nitekim siyasete dair yazılan yazıyı bir anlamda öğüt kabul edersek, bahsi geçen iki cümle hemen hemen aynı şeyi ifade etmiş olacaktır.

Yine el-Mağribî, girişte; erdemli siyasetçi, öncelikle kendisini ıslah edip düzelten daha sonra özel çevresini ve en son halkını ıslah edendir sözlerine karşı, öğütün hemen ilk cümlesindeki; “askerine karşı iyiliği ilk önce sen yap, daha sonrasını da onlara vaat et” ve “sen kendini ıslah edip düzelt ki, insanlar da senin için düzgün olsunlar”, sözleri bir paralellik oluşturmaktadır.

Hem Vezîr'in eserinin muhtevasında hem de öğütte dışarıdan gelen elçiler konusuna değinilmektedir. Her ikisi de; elçilerin iyi ağırlanmaları, onların uzun süre tutulmamaları ve herkesin onlarla görüşmelerine müsaade edilmemeli hususuna vurgu yapmaktadır.

Öğütte; dostlarla konuşulan mecliste geceyi uyumadan geçirmenin iyi olduğu aktarılmaktadır, zira bunun birtakım haberlerin öğrenilmesinin yolu olduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde el-Mağribî, hükümdarın gecenin ilk çeyreğinde uyumamasını ve yine gecenin elverişli bir bölümü kalınca uyanmasını tavsiye etmektedir.

Yine öğütte diyor ki; karargâhından habersiz olma, zira kendi haline bırakmak onda bozulmayı meydana getirir. Benzer şekilde Vezîr de; hükümdarın şehre girip çıkanları bilmesi gerektiğini, şehir halkına gelen haberlere vakıf olması ve şehrin düzenini sağlaması gerektiğini söylemektedir.

Yine el-Mağribî'nin; zahit ve ilim adamlarının hükümdarla irtibatlarının kesilmemesine vurgu yapması, öğütteki; “vefa ve dürüstlük ehli olanlarla birlikte otur” cümlesindeki paralelliği çağrıştırmaktadır. Nitekim vefa ve dürüstlük, gerçek zahit ve ilim adamlarının en belirgin niteliklerindedir.

Benzerlik oluşturan önemli hususlardan da biri, öğütteki; “sen korkak olma ki insanlar da korkak olmasın” sözlerine karşılık Vezîr de; “korkak kimsenin onun (hükümdarın) işlerini zapt etmesinin ve halkının koruyucusu olmasının mümkün olmadığını kalbinin hissetmesi yiğitliktendir” demektedir.

Öğütte; “güçsüz ve fakir olanlarınızla sürekli alakadar olun” sözlerinin hemen hemen Vezîr'de aynı karşılığını görmekteyiz. Zira o da; hükümdarın güçsüzlere karşı şefkatli davranması gerektiğinin altını çizmektedir.

Vezîr'in eserinin muhtevası ile öğüt arasındaki paralellik bağlamında son ve önemli husus da şudur ki; öğüt, “uzağınızda da olsalar düşmanınızdan emin olmayın” sözleriyle bitmektedir. Bu meseleye Vezîr de hemen hemen aynı perspektiften yaklaşarak diyor ki; uzaktaki ve yakındaki haberlere karşı uyanık olmak gerekir. Nitekim tek güven duyulan Yüce Allah'tır.

Ne var ki Vezîr, konuyu siyaset perspektifinden ele almaktadır, dolayısıyla muhatabı hükümdar/siyasetçidir. Öğütteki sözlerin muhatabı ise, komutan/askerdir, dolayısıyla o da konuya askerî perspektiften yaklaşmaktadır. Fakat ortada bir siyaset-asker ayrımı olmasına rağmen, görüldüğü gibi ortak nokta ve paralellik arz eden yönler bulunmaktadır. Kaldı ki eserin yazıldığı dönem, dolayısıyla el-Mağribî'nin yaşadığı dönem göz önünde tutulduğunda bir siyasetçi/hükümdar ve asker/komutan ayrımından söz etmek de pek mümkün değildir.

⁶⁶ el-Mağribî, *fi's-Siyâse*, 79.

Son olarak; sebebi her ne olursa olsun el-Mağribî'nin, Hz. Ebû Bekir'in sözlerini eserinin sonuna eklemesi ve dahi onun adını andığında "Allah ondan razı olsun" demesiyle, şiirlerinde halifelere ve sahâbîlere karşı saygısızlık yaptığı iddiaları bir nebze de olsa çürütmektedir.

İmdi yukarıda da ifade edildiği üzere Vezîr el-Mağribî'nin, bir yandan Antik Yunan felsefesi ve Fars düşüncesinden, bir diğer yandan da İslâm kültürü ve düşüncesinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu da onun entelektüel bakışının bir senteze dayandığını göstermektedir. Nitekim eserinde, bizzat Erdeşîr'in isminden ve onun *Ahd* adlı eserinden söz ederek Fars düşüncesine muttali olduğunu göstermektedir. Ayrıca -yine yukarıda değinildiği üzere- Vezîr'in siyasî düşüncesinden öyle anlaşılıyor ki, özellikle Stoacı felsefe ve Aristoteles gibi Grek filozoflarından da bir şekilde etkilenmiştir. Bununla beraber İslâm'da siyaset felsefesinin kurucu filozofu olan Fârâbî'nin izleri kendisinde daha bariz bir şekilde görünmektedir. Öte yandan çağdaşları olan İbn Sînâ ve İbn Miskevîh'in de konuya ilişkin düşüncelerinin Vezîr'in düşünceleri ile paralellik teşkil eden yönleri bulunmaktadır. Yanı sıra el-Mağribî'nin siyasî düşüncesinin teşekkülünde, Hz. Ebû Bekir'in öğüt niteliğindeki sözlerinin de rolünün olduğu anlaşılmaktadır.

3. VEZİR EL-MAĞRİBÎ'NİN "SİYASET ÜZERİNE" ADLI ESERİNİN ÇEVİRİSİ

Siyaset Üzerine

Rahmân Rahîm Olan Allah'ın Adı ile

[Giriş]

Siyaset alanında bir şeyler kaleme alacak kişinin yazısını oldukça kısa tutması gerekir. Zira böyle bir eserden yararlanması hedeflenenler büyük öneme sahip kimselerdir ki iş yoğunlukları fazla olup çabuk bıkkınlık gösterebilirler. Kaldı ki genel olan tüm insanlarda ve özellikle de hükümdarlardaki üstün özellik ilim aşkı, ilme kulak verme arzusu ve ilim sahibi kimseleri yakın tutmaktır. Çünkü insanîyet potansiyelinin varlığını gösteren bir kanıt olup halkın sevgisini kazanmayı sağlayan en büyük etkenlerdendir. Bunun yanında bir de bu suretle deneyimlerin sunulması ve olumsuzluklara (nevâib) hazır olunması söz konusu olmaktadır. Zira ilk nesillere dair haberler, başlangıçları onlar lehine olarak görünen ama akıbetleri kendilerinden gizli kalan birtakım görüşlere delalet etmektedir. Biz, onların işlerinin geldiği nokta ve yönetimlerinin semerelerini irdelemekle onların görüşleri içinde neyin ilk neyin son, neyin önde neyin arkada olduğunu biliriz.

Siyaset üçe ayrılır: a) Hükümdarın kendisiyle ilgili olan siyaseti; b) yakın çevresiyle ilgili olan siyaseti ve üçüncüsü de c) halkıyla ilgili olan siyasetidir.

Erdemli siyasetçi öncelikli olan kendisini ıslah edip düzelten daha sonra kendisiyle ilgili siyasetiyle özel çevresini ıslah eden ve bu siyasetinin taşıdığı güzel adaba göre halkını ıslah edendir. Böylece kademeli olarak salah (düzelme/iyileşme) ortaya çıkar ve kademeli olarak istikamet üzere olmak egemen hale gelir.

A) Siyasetçinin Kendini Islah Etmesi/İyileştirmesi Bölümü

[Yeme-İçme Hakkında]

Bedenini ıslah etmek onun kendini ıslah etmesi kapsamındadır. Zira beden, nefsi için adeta bir kalıp ve onun türü için bir kap mesabesindedir.

Bedeniyle ilgili yapması gereken ilk ıslah çalışması, soğğun ve sıcakın verdiği rahatsızlığa karşı bedenini alıştırmasıdır. Zira insan bu dünyada bir sefer halinde, tehlike ve değişim karşısındadır. Reisin (hükümdar) refahı sürekli olduğu ve teni narinleştiği zaman onun üzerinde meşakkatin etkisi belirir ve kendisinden haksızlık ve acizlik zuhur eder.

Bedenin yararına olacak şeylerden biri yemek sanatının iyi ve kaliteli hale getirilmesidir. Zira yiyeceklerin leziz (lezzetli/tadı güzel) olması, hazmedip sindirilmesi konusunda tabiatı takviye eder (kuvvetlendirir). Bunun aksi de geçerlidir. Ne yiyecekse, önceden yediği şeyi sindirip midenin ondan arınmasından sonra yemelidir.

Sâ'id bize şöyle söylemiştir: “Kendine uygun bir riyâzet yap ve mideni tıka basa doldurma ki tüm hastalıklardan emin olasın!”.

[Yenilen şeylerin] bir çeşit veya aralarında cins uyumu olan iki çeşit olması beslenmeye dair hikmet kapsamındadır. Farklı çeşitlerden olması ise sindirim bozukluğuna neden olur. Bilge kişinin buna istinat etmesi gerekir. Beraber oturup yiyip içip muhabbet ettiği (nedim/meclis arkadaşı) kimselere karşı sofraları süslü gösteren daha başka şeyler temin edebilir.

Mideyi dolduruncaya kadar yemek suretiyle ileri derecedeki yeme isteğini köreltmemek de hikmettir. Çünkü yemek olgunlaşmaya başlayınca büyür ve şişer. Mide boşluğunda yeterli bir alan bulamayınca da nefes dahi aldirmayacak derecede dolgunluk hissi meydana getirir.

İçki içme konusunda da bilge kişinin, aklı ortadan kaldıracak, zihni paslandıracak seviyeye vardırılmadan bir coşku ve canlılık, bir rahatlama ve hafiflik kazandıracak kadar içmesi hikmettir.

Sarhoşluğun son raddesine varmak ve bu sırada yönetim işlerinin ihmal edilmiş vaziyette kalması bir hükümdar için çok nafoş (çirkin) bir şeydir. Bunun aksine içecek konusunda kendisi için bir miktar belirler ve onu aşmaz. Meclisinin başında, tabiatının ateşini tutuşturup canlandıracak yeterli miktarda birkaç kadeh alır. Sonrasında içme süresi bitinceye kadar akıl ortadan kalkmadan (akıl gitmeden), çakırkeyif ve esrik olarak samimi atmosferi sürdürecektir kendisini sınırlandırır. Kendisi ile hizmetkârları ve yakın çevresi arasındaki hayâ perdesi ortadan kalkmış vaziyette meclisinden ayrılmaktan kaçınmalıdır.

İçmenin her gün olmayıp gün aşırı olması, rahatlama ve duyulan istek üzerine alınması için bir gün ayrılması da hikmettir. Böylece onun lezzetine de varılmış ve zamanının çoğu önemli konulara ayrılmış olur.

Meclisin hükümdar için boşaltılmış olması da hikmettir. Beraber yiyip içtiği, yanındayken sıkılganlık gösterilmeyen en özel dostları (nedim) bundan istisna edilebilir. Hizmetlerinden vazgeçilmeyen az sayıdaki hizmetkâr dışında başka kimselerin hükümdara hizmette bulunmaması da hikmetli bir davranıştır.

[Uyku, Egzersiz ve Zaman Yönetimi Hakkında]

Uykusuzluğa dayanıklı olmak hükümdarların en üstün özelliklerindedir. Uykuya yenik düşmek ise en aşağı niteliklerdendir. Gecenin ilk çeyreğinde uyumaması, gecenin elverişli bir bölümü kalınca uyanması ve gündüz uykusundan yardım alması gerekir. Çünkü gündüzün türlü olaylarının gelip kapısını çalmasından ve bunları telafi edilememesinden endişe duyulmaz. Gece meydana gelen olaylarla ilgili endişe edilen bir durum da korkunç hadiseleri çekip getirmesidir. Bu nedenle hayvanlar içinde, doğasında gece uyumamak olan köpek ve kaz gibi bekçilik için kullanılanlar mevcuttur.

Sağlığı koruma yollarından biri de hamamdan yararlanmaktır. Burada yiyeceklerin ve içeceklerin fazlalıklarından kurtulma imkânı bulunur. Hükümdarlar, buraya halka göre daha fazla gereksinim duyarlar. Zira halk hareketlerle ve zorlu işlerle bunları atarlar.

Hamam aracılığı ile bedenini fazlalıklardan arındırmaya ihtiyaç duyan kimse, doğasının kaldırabileceği kadar ‘üçüncü eve’ [hamam saunasına] girsin. Sonra tenindeki gözenekler kuruyup hararet bedeninin derinliklerine yeniden ulaşması ve daha fazla gevşemeye mâni olması için üzerine ılık su döksün.

Oradan çıkar çıkmaz hemen yiyip içmekten kesinlikle kaçınınsın. Bedeninde meydana gelen dalgalanmaların ve hareketliliğin yatışmasını sağlayan bir istirahat ve uykudan sonra yiyip içebilir. Zira böyle bir davranış tehlikelidir ve birçok rahatsızlığı beraberinde getirmektedir.

Spor, sağlığı korumaya en çok yardım eden şeylerden biridir. Yapılan sporun aşırı olmaması, alışkanlığa uygun olup dayanılabilir olması gerekir. Hükümdarlar için en elverişli spor türlerinden biri golf oynamaktır. Çünkü sporla birlikte hareketlerde bir hafifleme ve beceriler konusunda bir alışkanlık kazanma meydana gelir.

Hükümdarın kendisi ile ilgili olan ilk siyaseti, Yüce Allah'a karşı takvaya uygun hareket etmesi, kendisi ile rabbi arasında saklayacağı değerli hazinelerden vaktini yoksun bırakmamasıdır. Hem ayrıca kendisini diğer insanlar arasında yükseltmesi, onların işlerinin yönetimini nasip etmesi ve insanlar karşısında üstünlük vermesi bakımından Allah'ın bahsettiği nimetleri bolca anması da bu kapsamdadır. Bu konuda Yüce Allah'a hamd etmeyi devam ettirsin. Kendisine Allah tarafından bahşedilen nimetlerin bir karşılığı olarak, yönetimini gerçekleştirdiği işlerde adaleti elden bırakmayacak, idaresi altındaki insanlara iyi davranacak, onların uyuması için kendisi uykusuz kalacak ve onların korunması için kendisi yorulacaktır. Yöneticinin amacını rahatlık ve refah elde etmek olduğunu değil bilakis insanlar içinde yorulmayı en fazla hak edenin, bitkin düşmeye en evla olanın yönetici olduğunu düşünecektir.

Lezzetler ya bedenen işlerle doğrudan uğraşmaktadır ya da evirip çevirecek olan şeyler üzerinde düşünmektedir. Erdemli siyasetçiye hakikatte rahatlık yoktur. Meşguliyet zamanından çalacağı vakitlerde kendisini koruyacağı kadarı dışında, (erdemli) siyasetçi için lezzete götüren bir yol söz konusu değildir. O çaldığı vakitleri, onların yerine dolduracağı güzel anma ve anılmalarla, yüce iyilik hazineleriyle ve ayrıca -kendisinden daha üstte ise- bir başka yöneticinin rızası ile ölçüp tartması gerekir. İzzet mertebesinde daha yücresi yoktur. Emri uygulanan iktidar sahibinin süsünden daha üstün bir süs bulunmamaktadır. Ve yine övgüyle anma ve şükretme ziyinetinden daha güzel bir ziyinet yoktur.

Bilge siyasetçilerin ve onların yerini dolduranların, zahmet ve cefa karşısındaki lezzetleri işte bunlardır. Onlar temel esasları (usulü) muhafaza ederlerse, tali olanlara (furu) yani lezzetlere nail olurlar. Meşguliyetlerine halel getirmeyecek vakitlerde nail olurlar ve böylece her ikisini birden sağlamış olurlar.

Hem ayrıca bugünün işini yarına ertelemekten zinhar sakınsın! Zira her anın kendine göre meşguliyeti bulunmaktadır. Görevleri erteleme ile ilgili söz konusu ahlak, peşinden ardı ardına bozuklukların geldiği ve devletler yıkan vahimlerin de vahimi bir ahlaktır.

[Toplumla İlişki ve Yönetim Hakkında]

Hem sonra havassın (yakın çevresinin) da avamın (halkın) da kendisine olan itaatini, korkuya değil sevgiye dayalı bir itaat eylemeye çalışsın! Zira sevgiye dayalı olarak ona itaat ederlerse, onu koruyup kollarlar. Korkuya dayalı olarak itaat ederlerse, onlara karşı korunmaya ihtiyaç duyar. İki durum arasında dağlar kadar fark bulunmaktadır. Zira bu durumlardan biri insanları koruyucu kişiler konumuna getirirken diğeri onlardan korunmaya muhtaç etmektedir. Korkunun olmaması derken halkın kalplerinin korkudan tamamen yoksun olmasını kastediyor değiliz. Hükümdara karşı duydukları korku halinde onun adaletine güven duyuyor olmalarını, onun despotluğundan ve zulmünden emin olmalarını kastediyoruz. Bu durumda korku evladın babaya karşı duyduğu ve ürkme veya edeple birlikte yer alan korkuya benzer. Kendisi için hayırdan başkasını murat etmediğini bilerek duyulan bir korkudur.

Siyasetin başı vaadi de vâdi de uygulamak, iyilik işleyen de kötülük işleyen de karşılığını vermek, ciddi iken de değilken de vefalı davranmaktır. Gayeye değil yeterliliğe göre istihdam etmektir. Uzaktaki yakındaki haberlere karşı uyanık olmaktır. Bu erdemi kendisinde bulduran ve anlamlarını etraflıca kuşatan kimse tüm siyaseti kuşatmıştır. Tek güven duyulan Yüce Allah'tır.

[Erdemler Hakkında]

Nefsin erdemlerinden olabildiğince büyük paya sahip olmaya gayret gösterebilirsin ki bu erdemler şunlardır: İlim, iffet, hilm, cömertlik, yiğitlik.

Neyi alıp neyi bırakacağını bilmek, büyük küçük her şeyi ileri derece araştırmak ilim kapsamındadır.

Halkın fazla olan kazançlarına göz dikmemek iffettendir. Gelirlerinin, kendi değerinin yüceliğine ve konumunun yüksekliğine uygun yönlerden olmasına çalışır. Bu konuda dine ve

kişiliğe dair hiçbir perdeyi yırtmaya kalkmaz. Bu maksatla halktan birinin üzerine, kısıtlama ve haksızlık etme maksadıyla kimseyi göndermez.

Kusur işleyen kimsenin cezasını -tekraren uyarı yapılması durumu müstesna olmak üzere- geciktirmek, birinci ve ikinci cürmüne göz yummak hilm kapsamındadır. Mazeret kalmayınca cezayı intikam almak için değil siyaset gereği, saldırganca davranarak değil adalete dayalı olarak uygular.

Cömertlik ise hiçbir hakkı geciktirmemek, hiçbir ümidi boşa çıkarmamak ve kendisine yönelen hiç kimseyi ümitsizliğe sevk etmemektir. Yaptığı harcamaların bedelini yöneticilik gücü ve iktidar makamı sayesinde gerisin geri yerine koyar. Her yönetici, kendisinin Allah'ın malı üzerinde onun bir vekili olduğunu bilsin. Ayrıca kendisi üzerinde yolculuğu kesintiye uğratarak yolda kalmış herkese karşı yerine getirilmesi gereken bir hakkı olduğunu da bilsin. O kimseler için lazım olan şeyleri vekil tayin ettiği kişiye versin. Aksi halde bir başkasıyla onu değiş tokuş etmek ve muhafazasını sağlamak konusunda emin olmaz.

Korkak kimsenin onun işlerini zapt etmesinin, halkının koruyucusu olmasının mümkün olmadığını kalbinin hissetmesi yiğitliktendir (cesaret). Dostu düşmanı onun bu durumunu hissettikleri takdirde ona karşı sempatik davranmayı isteyecekler ve onu gözlemeyi yavaş yavaş bırakacaklardır.

Adam, silah, at ve ekipman toplamak konusunda elinden gelen tüm gayreti göstermesi de bu kapsamdadır.

Siyasetçi tahsiline güven duyuyorsa, geçmişlerin haberlerini araştırсын. Araştırсын ki o haberlerin olumsuzlarından kaçınıp en iyi olanlarına istinat etsin. Şüphe yok ki siyasete dair konular içinde muazzam bir konu da budur.

B) Yakın Çevredekilere (Havâs) Yönelik Siyaset Bölümü

[Yakın Çevredekilerin Islah Edilmesi Hakkında]

Şunu bilesin ki yakın çevreyi oluşturan kimselerin siyaseti, genel halkın (avamın) siyasetine benzemez. Zira halka yönelik siyaset, onların itaat etmelerinin sağlanıp bunun muhafaza edilmesi, bu konuda korku ve teşvikte bulunulması, hakka dayalı hükmün yaygınlaştırılmasıdır. Bunu yaparken de halkın iyi adaba ilzam edilmesi konusunda nefsinin fisildamasına fırsat vermeden yapar. Çünkü böyle bir şey kaçınılmaz olarak oldukça zordur.

Yakın çevrede bulunanlarla (havasla) ilgili olarak ise ahlaklarının ıslah edilmesine, adaba ilişkin tutum ve davranışlarının iyileştirilmesine özen gösterilmesi gerekmektedir ki gerekli olan hizmetin haklarına yönelik olarak kuvvet bulsunlar.

Reisin yakın çevresinde kimseler varsa, bunlar bedeninin uzuvları mesabesinde dirler. Uzuvlar iyi olmadığı zaman veya onlarda ârızı bir durum meydana geldiğinde, bu uzuvların tamamı veya bir kısmı kendisi için görevlendirildikleri asli fiilden başka tarafa doğru yönelirler ve bedeninin genelinde bir istikrarsızlık hali meydana gelir.

Bu bölümle ilgili olarak sahip olunması gereken kanaat şudur ki, siyasetçi kendi yakın çevresinin kültürlü olmasını sağlamaktan, durumlarını izlemekten, yanlışlarını düzeltmekten -bu kimseler düzgün ve akli başında kimseler olsa da- geri duramaz. Böyle bir siyasetçi, ustalığını icra ederken çeşitli aletlere ihtiyaç duyan zanaatkâra benzer. Söz konusu aletlerin oldukları gibi düzgün kalması mümkün değildir. Köreleni bileyerek keskinleştirir. Eğrileni düzeltir. Bozulanı tamir eder.

Benzer şekilde siyasetçinin de yakınındaki insanların durumlarını gözlemleyecek dikkatli bir göze sahip olması gerekir ki onların iyi hallerini yumuşaklıkla sabitleyip kötü hallerini mümkün olduğunda uzaklaştırılsın.

Bu manada ihtiyaç duyulan şeylerden biri de şudur: Kendisini ilgilendiren bir konuda muhtaç olmadığını veya kendi kendine yeterli olduğunu zannederse, o konunun durumunu gözlemlemeye ve ilgilenmeye ihtiyacı olmaz. [Böyle bir kanaate sahip olmayıp] aksine o konuya

riayet göstermek ve bizzat mülhaza etmek zorunda olduğunu tasavvur etmelidir. Tıpkı bir zanaat ustası gibi davranır. İmal ettikleri şeyleri talebelerine (çıraklarına) bırakır ama olabilecek aksaklıklar konusunda da onları gözlemler.

Bu üzerinde düşünerek durmak ve önem vermek gereken muazzam bir esastır.

[Yakın Çevredekilere Sevgi Göstermek Hakkında]

Yakın çevresinde bulunanlara karşı samimiyet ve katışıksız saf sevgi göstermesi gerekir. Bunun yolu ise onlara karşı şu dört özelliği kullanmasıdır:

Birincisi: Onlara iyi davranmak. Zira “kendilerine iyi davranan kimselere sevgi duymak kalplerin tabiatına yerleştirilmiştir.”⁶⁷ Durumlarını gözlemleyip sorup soruşturmak. İsteğe bulunulmadan önce onların hallerindeki dağınıklığı gidermek ki bu samimi bir ilgi ve incelikli bir özen gösterildiğine işaret eder. Basitçe bir ilk adımı atmak, istekte bulunduktan sonra bolca ihanda bulunmaktan daha sevindirici ve daha iyidir.

İkincisi: Küçük hataları affetmek suretiyle ümitlerini geniş tutmak.

Üçüncüsü: Hizmet zamanlarında onlara karşı abartılı davranıp dinlenmelerine ve keyiflerine fırsat vermemelik etmemek. Her insanın karşılaması gereken bir ihtiyacı bulunmaktadır. O ihtiyacı konusunda münakaşa etmesi insanların yaşamlarını kötüleştirir. Abartılı davranmak onların sıkılmalarına, bıkkınlık duymalarına ve de hizmetin bozulmasına neden olabilir. Reis onlara karşı biraz daha kolaylaştırarak davrandığında onun hizmetini görmede daha canlı (aktif) davranırlar. Ona duydukları sevgi, kalplerinde sonsuza dek gelişir ve yenilenir.

Dördüncüsü: Dostlarının çoğu ağırlığını hemen kabul edeceği konusunda onları temin etmek.

[Bürokrat ve Devlet Görevlileri Hakkında]

Yetkin ve emin kimseler insanlar arasında oldukça az bulunur. Bu ikisi bir arada bulunduğu, işte o kıymetli bir mücevherdir:

Mektupları yazan (sekreter, yazman/kâtip): Ketumluğuna güven duyulan, açık seçik ve edebi ifade kabiliyeti olan biridir. Çünkü güzel ibare kalplerde muhteşem etkiler bırakır. Bu kişi ayrıca çeşitli bilimlerle ilgili bilgiye sahiptir. Kendisinden talep edilmesi durumunda onun zamanında kendisine gelen giden ne varsa, ilgili bilgiye sahip bulunur.

Hâcib (mâbeyinci, kapı görevlisi): Güler yüzlüdür. Kabul edilir fiziksel özelliklere sahiptir. Sevecendir. Görüşülecek olanı onurlandırarak [yöneticinin huzuruna] ulaştırır. İzin verilmeyen kimseyi ise nezaket ve hoş sözlerle geri çevirir. İnsanların tüm tabakalarını tanıması gerekir ki konumlarına uygun davranabilsin ve vaktinde gelenlerle ilgili olarak [görüşmenin] sona erdirilmesini isteyebilsin.

Tahsildar: Halka iyi muamele eder. İnsaflı davranır ve hakkını arar. İşlerin yürütülmesinde güler yüzlü ve nezaketli bir şekilde hareket eder. Her an girdileri ve çıktıları sorulması ihtimaline nazaran [nezaketli davranır.]

Ordu komutanı: Cesur olur. İyi binicidir. Savaş aletlerini tanır. İsabetli görüş sahibi olma konusunda pay sahibidir. Kendisine bağlı askerlerin durumlarını bilmesi istenir ki kimin mevcut olup kimin olmadığını bilsin. Çoğu zaman onları tam sayıda olarak kapıdan ayırmaz ki böylece sair hükümdarların elçilerine ve düşmanların casuslarına korku salabilsin.

Emniyet teşkilatı başkanı: Heybetli (korkunç) bir görünüme sahiptir. Asık suratlıdır. İnsanların gözünde saygın bir yeri vardır. Malum latifeci kişiliğe sahip değildir. Şüphelilere karşı sertlik uygular ve onları buldukları yerde takip eder. Güvenilirdir. Dürüstlikle tanınır. Öğüt

⁶⁷ Hadis.

veren ve emin biridir. Mutedil karaktere sahiptir. Muamelata dair ilgisi azdır. Yasaklamasını yalanlayanın tökezlemesini affetmez. İşlerin idaresi tamamıyla onun sözüne bakar.

Hâkim: Bilgili, akıllı, içten pazarlıklı olmayan (güvenilir) ve gönlü zengin (tokgözlü) olması gerekir.

Hisbe görevlisi: Emindir, güvenilirdir. Övgüye şayan bir yaşamı vardır. Kazanç yöntemlerini, tağşiş yollarını ve halkın çıkarlarını bilir.

İnsanların haksızlıkları (olumsuzluklar, suçlar) iki sınıfa ayrılır: Açıktan işlenen fasıklık (ahlâksızlık) vb. Bunlarla emniyet teşkilatı ilgilenir. Gözle görünmeyen diğer sınıfla da hisbe görevlisi ilgilenir. Belki de bu sınıfın olumsuzlukları diğerine göre daha büyük zarara sahiptir. Çünkü gizli olup kolaylıkla erişilmez.

Mektup ve mesajları yönlendiren seçkin kişi: Güzel görünümlü, kabul edilen, dili anlaşılır, söylediğini ve kendisine söyleneni ezberleyen, tahrif ve çarpıtma yapmayacağı konusunda güven duyulan biridir.

C) Halka (Avâm) Yönelik Siyaset Bölümü

[Halkın İslah Edilmesi Hakkında]

Halkın çok sayıda olması bakımından hükümdarlık alanı genişler. Ne kadar çok olurlarsa, hükümdarlık daha geniş olur. Sayıca çok olmaları ve içlerinde arız olan bozulmanın tedavi imkânı az olması sebebiyle halkın ıslah edilmesi (iyileştirilmesi, düzeltilmesi) güçtür. Hükümdar, halk içindeki huzursuzluk ve kargaşa olması durumunda, hiddetini yatıştırmayı arzu ederse, bazı mamur yerleri tahrip etmeden, siyasetin ana dayanaklarında sarsılma olmadan bu arzusuna erişemez.

Dolayısıyla hükümdar, halkın düzenini muhafaza etme ve onların böyle bir sonuca ulaşmalarına ihtiyaç bırakmama konusunda gayret gösterebilir.

Hükümdarın kararlılığını, halka yönelik iyi bir siyaset gütmesi, onların itaat etme konusunda söz birliği etmelerini sağlaması gösterir. Çünkü arzuları arasında farklılık söz konusudur. Sertlik ve şiddet onları ıslah etmez. Yumuşaklık ve kolaylık onlara gösterilen muamelede doğru değildir. Zira onlardan bazılarını değer vermek bozarken bazılarını da küçümsemek bozar.

[Halkın Kesimlerini Tanımak ve Onlara Yönelik Uygulanan Siyaset Hakkında]

Halka yönelik siyasette gerekli olan ilk şey, onların sınıflarını/kesimlerini tanımak ve önde gelenlerini ayrı tutup -mazereti bulunanlar ve yapabilme gücü bulunmayanlar müstesna olmak üzere- kendisine hizmet etmelerini ve kapısına doğru koşup gayret göstermelerini talep etmektir.

Zahitlerin ve ilim adamlarının onunla (hükümdarla) irtibatlarının kesilmemesi gerekir. Ne var ki tamamıyla kendisini Yüce Allah'a verip irtibatı koparmaya ve herkesten uzlete çekilmeye halisane yemin etmiş olanlar bundan müstesnadır.

Ebû Alî b. Ebü'l-Heşş gibi halkla içli dışlı olanların halini öylece bırakıp dualarının bereketinden istifade etmeye, onlar hakkında günaha girmekten sakınmaya çalışır.

Onların berisinde kalan ve onlara benzeyenler ise daha geniş adalet ve hizmet konusunda daha geniş davransınlar. Hükümdarların meclislerinden, kapılarına varmaktan çekingenlik göstermesinler. Çünkü bunda bir bozgun söz konusudur ki Erdeşîr⁶⁸, *Ahd'*inde bundan söz etmiştir. Burada bizim yer vermemize gerek bulunmamaktadır.

Hükümdarın, kapısına yönelmelerini talep ettiği bu kimselerin hükümdarın üzerinde hakları bulunmaktadır. Bu hak onların haberlerinin öğrenilmesini, makamlarının korunmasını,

⁶⁸ ed-Dehhân'ın neşrettiği ana metinde yanlışlıkla “Ezdeşîr” olarak geçmektedir.

konumlarına göre hareket edilmesini (düzenlenmesini) ve onların her birine, doğasının icap ettirdiği iyilik ve kötülüğün, yararın ve zararın tahsis edilmesini gerektirmektedir.

Hem sonra bunun berisindeki tabakaların (kesimlerin) seçkin kişilerine cömertlik göstermeye, kötü kimseleri ise bastırmaya çalışır. Basiretini arttıracak ödüllendirme ile itaatini sağlayacak kimselere yönelmeye ve dostluğundan (kendisine bağlılıktan) sapma gösteren kimselerin ve başkalarının üzerine tuttıkları yoldan vazgeçirecek şeylerle eğilir. Ardından da herkesin kendi nasibini bolca alacağı genele yönelik adaleti yaygın hale getirir.

Hem ayrıca zulmü kökünden söküp atmak ve yöneticinin sevgisini halkın gönlüne yerleştirmek suretiyle izin verilmesini kolay hale getirir.

Ayrıca halkın dört bir tarafının korunmasını, yollarının emniyetini sağlar ki geçimleri bolluk içinde, ticaretleri verimli olsun. Fuhuş yapanlara ve hırsızlara ortadan kaldıran ölüm ve uzun süreli hapis gibi caydırıcı cezalar uygular. Böyle kimseler ekin içindeki diken gibidirler. Onlardan temizleyip arındırmadan gelişim ve ıslah olmaz.

[Hükümdar] Güçsüzlere karşı şefkatli davranır. Kendilerine görevlendirmek veya yardımlarına başvurmak gibi hükümdarlığa ait mükellefiyetler konusunda onları dinlendirir.

Şunu bilsin ki birçok fitne, güçsüzlerin şikâyeti ve zenginlerin kini yüzünden alevlenir. Yakında olanlar ve daha ileri düzeydekilere karşı olduğu gibi güçsüz kimselerin uzak olanlarına karşı da siyaset ve adaleti elden bırakmaması gerekir. Kararlılığını hükümdarlığının yalnızca bir bölümünde gösteren kimse siyasetçi değildir. Alışılmamış arızı durum, ivedilikle telafi edilmeyecek olursa, bedeninin rahatsız olan uzvuna benzer. Telafi edilirse ne âlâ. Aksi halde o uzuvdaki bozukluk bedene sirayet eder.

Hükümdar, memurların (çalışanların) ve yakın çevresindekilerin rüşvetlerine karşı olduğu kadar başka bir şeye zinhar karşı olmasın! Zira rüşvet, haksızlığın ve bozulmanın (yolsuzluğun) temelidir. Uzak bölgelerden ıslah şu iki şeyle sağlanır: Haksızlığa uğrayanlar lehine perdenin kaldırılması ve her zaman tanınan, güvenilen emin kişilerin [o bölgelere] gönderilmesi.

Gereksinim duyulan konulardan -bir kısmı daha önce geçmişti- bazısı da şunlardır: Önemli kişilerle, ilim adamlarıyla ve çeşitli meslek erbabıyla, onları yakın tutmak suretiyle alakadar olmak. Bu kimselerin her birine birbiri ardı sıra özel olarak sıcaklık gösterir, ikramda bulunur, birlikte yemek yiyip muhabbet eder. Sıcaklık (ünsiyet) göstermesinin tümünü yakın çevresinde bulunan kimselere münhasır kılmamasın. Böylesi kimselere göstereceği davranış, sınırlı değil yaygın ve dağınık olmalıdır. Bundaki amaç, samimiyeti sağlayıp soğukluğu ortadan kaldırmaktır.

[Dış ve İç Politika, İstihbarat Teşkilatı ve Askerî Politika Hakkında]

[Hükümdar] Hükümdarlığına komşu olan diğer yönetimlerle iyi komşuluk eder. Onlara karşı, halktan herhangi birinin kendi komşusuyla olan durumuna benzer şekilde, dünyanın tezatlığa muhtaç olma esasına uygun olarak, hareket eder. Komşu hükümdarlar tarafından kendisine gönderilen elçilere iyi davranmaya çok gayret eder. Meclisinin onlar tarafından görkemli, estetik ve güzel görünmesini sağlamaya, kendilerine iyi ve onurlandırıcı davrandığını göstermeye çalışır. Onları kendi yanında uzun süre tutmaktan zinhar sakınmalıdır. Zira böyle bir tutumda açıklanması uzun sürecek bozuklukla söz konusudur. İkamet ettikleri sürede korumaları sağlanmalı ve hükümdarın bildiği kimseler haricinde havastan ve avamdan kimselerle bir araya gelmemelerine dikkat edilmelidir.

Kendi şehrini ve hatta tüm şehirlerinin yollarında düzeni sağlanmak, kimin girip çıktığını bilmek, tüccardan ve diğer insanlardan şehir halkına yönelik çeşitli mesajlara vakıf olmak suretiyle denetimini sağlar. Herhangi bir kimsenin kendi evinin düzenini sağlaması gibi hükümdar da şehrinin düzenini sağlar. Şehirden hiç kimse onun izni olmadan dışarı çıkamaz ve onun izni olmadan içeri giremez.

Yakınındaki, uzağındaki, dostu ve düşmanı olan komşularındaki haberleri alma ve gizli durumları araştırma konusunda ve ne kadar savaş ekipmanlarına/teçhizatına sahip oldukları, ne denli azimli oldukları konusunda fikir yürütür. Bu konu, uğrunda her türlü değerli şeyin harcanacağı, ne kadar çok olursa olsun hiçbir malvarlığında cimrilik edilmemesi gereken bir konudur. Komşuları tarafından, kendisinin haberi olmadan gelen nice şeylerden, onları önceden bilmiş olsa da, uğrunda bol miktarda paralar harcamış olsa da, belki de memnun olmayacaktır.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

Bu Yoruma Dair Son Söz

Bu yorumu Ebû Bekir Sıddîk'in (ra), Şam'a gönderdiği orduda görevlendirdiği Yezîd b. Ebî Süfyân'a tavsiyede bulunurken söylediği sözlerle⁶⁹ bitirmeyi uygun gördük. Bu sözler edebî açıdan eşsiz olup ilgi uyandıran tavsiyeler içermektedir.

Şunları söylemiştir:

“Askerine karşı iyiliği ilk önce sen yap! Daha sonrasını da onlara vaat et! Öğüt verdiğinde kısa ve özlü olsun! Çünkü söz uzarsa, sonu başını unutturur. Sen kendini ıslah edip düzelt ki, insanlar da senin için düzgün olsunlar. Komutana ancak kendisinin yaptığına denk bir şeyle yaklaşılabilir. Vakti giren namazdan gafil olma! Karargâhında müezzin ezan okusun! Sonra sen çıkıp arkada namaz kılmak isteyenlere namazı kıldır! Düşman elçileri sana geldiklerinde onları iyi ağırla ve az bir süre kalmalarını sağla ki karargâhın hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadan ve -eğer varsa- eksişin, gediğin ne olduğunu anlamadan çıkıp gitsinler. Askerlerinden oluşan bir kalabalığın içinde onları ağırla! Her birinin onlarla konuşmasına mâni ol! Onların konuşmaları ardından sen konuş! Gizli sırlarını açık eylemlerine denk hale getirme ki işlerin karışmasın. İstişarede bulunduğunda sözün hakkını ver! Görüşün tahakkuk etmesi için sözün bir kısmını gizleme! Düşmanın bir açığı hakkında bilgi sahibi olduğunda düşman onu uygulayana dek gizle! Dostlarıyla konuştuğun mecliste geceyi uyumadan geçir! Çünkü bu sana birtakım haberlerin gelmesini sağlayacaktır. Korumalarını (nöbetçilerini) gruplara dağıt ve sıklıkla onların koruma (nöbet) noktalarına ani ve bilgileri dışında ziyaretlerde bulun! Koruma noktasında gafil halde bulunduğunu cezalandır! Gece korumalarının onlar arasında nöbet usulüne göre yürümesini sağla! İlk nöbeti daha uzun tut! Çünkü ilk nöbet gündüzün devamı olduğu için daha kolaydır. Onları cezalandırmaktan çekinme! (Cezaları umumi, affı ise bazı askerlere hususi olarak uygulaman sebebiyle insanlar sana kin duyarlar.) Cezalandırmayı ağırdan alma! (En aşağı olanı da acı vericidir.) (Cezadan başkasıyla yetiniyorken) cezalandırmakta acele de etme! Karargâhından habersiz olma ki kendi haline bırakmak onda bozulma meydana getirir. Karargâhtakiler hakkında tecessüste bulunma ki tartışmalar yüzleri kızartmasın! Ayıplayıp kusur bulanlarla bir arada oturma! Vefa ve dürüstlük ehli olanlarla birlikte otur! Bir araya gelip buluştuğunda doğru sözlü ol! Sen korkak olma ki insanlar da korkak olmasınlar! Müslümanları tehlikeye sokma! Bir fırsat olmasını umarak onları aldatma! Gecikme olması durumunda buluşmak için acele etmeyin! Buluşma vakti geldiğinde de gecikmeyin! Gücsüz ve fakir olanlarınızla sürekli alakadar olun! Açıkta yiyin! Evlerinizde yemeyin! Sizinle antlaşması olanlara karşı hıyanetten kesinlikle uzak durun! Uzağınızda da olsalar düşmanınızdan emin olmayın!”

Ona ait olan sözler, manaları ve lafzı bakımından bu şekildedir. Onların bir kısmını muğlaklıktan çıkarıp, bu risalenin hedef kitlesi olan zamanımız yöneticilerinin anlayacağı lafızlarla verdik.

⁶⁹ Bu sözleri el-Mağribî'den önce yaşayan el-Mes'ûdî kitabında nakletmiştir. bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, nşr. Kemâl Hasen Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1425/2005), 2/238-239; el-Mağribî'nin ölümünden yaklaşık bir buçuk asır sonra dünyaya gelen İbnü'l-Esîr de bu sözleri kitabında nakletmiştir; bk. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1404/1987), 2/253-254; Bu sözlerin Türkçe çevirisi için ayrıca bk. Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 2/59; ancak Vezîr el-Mağribî'de bu sözler biraz daha farklıdır, el-Mes'ûdî ve İbnü'l-Esîr'inkine kıyasen kısmen özetlenmiş ve kısmen de bazı kelimeler ve cümleler değiştirilerek farklı bir ifadeyle aktarılmaktadır.

Vesselâm.

Vezîr el-Kâmil Ebî'l-Kâsım el-Hüseyn b. Alî (Allah ona rahmet etsin)'nin siyaset (siyasetnâme) hakkındaki kısa risalesi burada tamamlanmıştır.

SONUÇ

Doğası gereği politik bir varlık olan insan, Tanrı ve doğa gibi birçok meseleyi sorgulaması ve incelemesinin yanı sıra kendini de araştırmış ve incelemiştir. İnsan konusu, İslâm medeniyet havzasının altın çağında merkezi bir konu olarak görülmüştür. Mezkûr çağda ve özellikle erken dönem İslâm düşüncesinde muhtelif düşünür, filozof ve müellifler tarafından siyasetnameler ve siyasete dair eserler kaleme alınmış ve müteakip yüzyıllarda da bu gelenek devam etmiştir.

İslâm düşüncesi tarihinde siyaset hakkında kaleme alınan eserlerden biri de M. 10.-11. yüzyıllarda yaşamış Vezîr el-Mağribî'nin; *Siyaset Üzerine* adlı eseridir. Bir müellif ve bürokrat/vezir olan, dolayısıyla ilim adamı olmasının yanında fiilen siyasetin içinde yer alan el-Mağribî, söz konusu eserini Meyyâfârikin Emîri Ahmed b. Mervân için telif ettiği tahmin edilmektedir. Vezîr, -kendisinin de ifade ettiği gibi- mezkûr eserini kısa ve öz bir şekilde kaleme alarak; "siyasetçinin kendini ıslah etmesi, yakın çevredekilere (havâs) yönelik siyaset ve halka (avâm) yönelik siyaset" olmak üzere üç bölümden ve sonunda da Hz. Ebû Bekir'in Şam'a gönderdiği orduda görevlendirdiği Yezîd b. Ebî Süfyân'a tavsiyede bulunurken söylediği öğüt niteliğindeki sözlerden oluşmaktadır.

Kendisinde bir yandan İslâm kültürü ve düşüncesi ve bir diğer yandan da Yunan ve Fars düşüncelerinin izlerini gördüğümüz Vezîr, eserini hükümdar eksenli yazmıştır ve siyasî düşüncesini "ıslah" kavramı üzerine tesis etmiştir. Ona göre erdemli siyasetçi öncelikle kendini, daha sonra özel/yakın çevresini ve nihayet halkını ıslah eder. Böylece ıslah kademeli olarak egemen olur. Yine el-Mağribî, siyasetin "sevgi" temelli olmasını önemle vurgulamaktadır. Sonuç olarak Vezîr el-Mağribî, siyasî düşüncesini ıslah ve sevgi üzerine tesis etmektedir ve adaleti de söz konusu iki kavramla ilişkilendirmektedir. Şöyle ki; zulmü defetmek ve adaleti yaymak ıslahı, ıslah da sevgiyi doğurur.

Bu çalışmada el-Mağribî'nin biyografisini, *Siyaset Üzerine* adlı eserinin muhteva analizini ve söz konusu eserin Türkçeye çevirisini yaptık. Müellifin biyografisi kapsamında; hayatı ve eserlerini zikrettik. Daha sonra eserin muhteva analizi ve değerlendirmesini yaptık. Ayrıca el-Mağribî'nin mezkûr eserinin paralellik teşkil eden hususlarını; Ebû Bekir er-Râzî, Fârâbî, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ, Mâverîdî ve Nizâmülmülk'ün bazı eserleri ile mukayese ettik. Yine aynı bağlamda Vezîr'in kendi muhtevasını, Hz. Ebû Bekir'in öğütleri ile mukayese ederek paralellik teşkil eden yönlerine değindik. Elinizdeki çalışma, muhtelif siyaset konularını içeren söz konusu eserin çevirisiyle tamamlanmaktadır.

Vezîr el-Mağribî ile ilgili olarak özellikle belirtilmesi gereken husus; onun dinî düşüncenin temellendirme yöntemlerinden ayrı olarak insanın sosyo-politik yönüne ilişkin felsefi olarak nitelendirebileceğimiz bir düşünce ortaya koymuş olmasıdır. Yaşadığı dönem itibarıyla, yani M. 10.-11. yüzyıl gibi erken sayılabilecek bir zamanda nasları için içerisine katmaksızın felsefi bir bakışla politik bir resim ortaya koymuş olması, müellif ve onun çalışmasının önemini bize göstermektedir. Dolayısıyla Vezîr el-Mağribî'nin inceleme konusu yaptığımız eseri ve bu eser çerçevesinde serdetmiş olduğu düşünceler, klasik dönem İslâm siyaset felsefesinin bir parçası olarak değerlendirilmek durumundadır.

KAYNAKÇA

Abbâs, İhsân. *el-Vezîrü'l-Mağribî Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Alî*. Amman: Dâruş-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1988.

Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Aristoteles. *Politika*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayıncılık, 2017.

Canatan, Kadir. *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.

- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed ed-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Deniz, Gürbüz. "İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi (Risale fi'l Birr ve'l-İsm)". *Diyanet İlmî Dergi* 50/1 (Mart 2014), 229-244. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/did/issue/34676/383306>
- Emîn, Muhsin el-. *A'yânü's-Şîa*. thk. Hasan el-Emîn. 12 Cilt. Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbuât, 1403/1983.
- Fârâbî. *el-Medînetü'l-Fâzıla*. çev. Yaşar Aydınli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021.
- Fârâbî. *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*. çev. Yaşar Aydınli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020.
- Fârâbî. *et-Tenbîh alâ sebîli's-sa'âde*. thk. Sahbân Halîfât. Amman: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, 1987.
- Fârâbî. *Fusûlün Müntezea*. çev. Yaşar Aydınli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2022.
- İbn Ebû Usaybia, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım. *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ*. thk. Nizâr Rıza. Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Lisânü'l-mîzân*. nşr. Selmân Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Mekteb el-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hallikân, Ebi'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zemân*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1398/1972.
- İbn Miskeveyh. *Tehzîbu'l-Ahlâk*. çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ-el-İlâhiyât*. thk. el-Eb Kanavâti-Saîd Zâyid.
- İbn Sînâ. *fî 'İlmi'l-Ahlâk*. thk. Abdülemîr Şemseddin. Beyrut: eş-Şeriketü'l-'âlemiyye li'l-kitâb, 1988.
- İbn Sînâ. *Kitâbü's-Siyâse*. nşr. Ali Muhammed İsbir. Suriye/Cebele: Bidâyât li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2007.
- İbn Sînâ. *Risâle fi fezâil's-sarâb ve siyâseti'l-beden*. thk. Abdülemîr Şemseddin. Beyrut: eş-Şeriketü'l-'âlemiyye li'l-kitâb, 1988.
- İbn Sînâ. *Risâle fi'l-'ahd*. thk. Abdülemîr Şemseddin. Beyrut: eş-Şeriketü'l-'âlemiyye li'l-kitâb, 1988.
- İbn Sînâ. *Risâletü'l-Birr ve'l-İsm*. thk. Abdülemîr Şemseddin. Beyrut: eş-Şeriketü'l-'âlemiyye li'l-kitâb, 1988.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed. *Buğyetü't-taleb fî Târîhi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr li't-tibâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzi'.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1404/1987.
- Korkut, Şenol. *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesi Kökenleri ve Özgünlüğü*. Ankara: Atlas Yayınları, 2018.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-. *el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*. thk. Ahmed Mubarek el-Bağdâdî. Kuveyt: Mektebetü dâr İbn Kuteybe, 1409/1989.
- Mâverdî, el-. *el-Vezâre Edebü'l-Vezir*. thk. Muhammed Süleyman Dâvûd-Fuâd Abdülmunim Ahmed. İskenderiye: Dâr el-câmiât el-Mısriyye, 1396/1976.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Hüseyin el-. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. nşr. Kemâl Hasen Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1425/2005.
- Nizâmülmülk. *Siyasetnâme*. çev. Nurettin Bayburtlugil. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Okumuş, Ejder. *Fârâbî'de Toplum*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2020.

Özkan, Halit. "Vezîr el-Mağribî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir-el-magribi>

Râzî, Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-. *et-Tıbbu'r-Rûhânî*. nşr. Mahmut Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Şulul, Cevher. "İbn Sînâ'nın Siyaset Felsefesi". *İslâmî Araştırmalar* 27/2 (Mayıs 2016), 111-121. <https://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/c4fde0a0f5974ba.pdf>

Tomar, Cengiz. "Mağribîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/magribiler>

Uysal, Enver. *Ahlakî Varlık Olarak İnsan*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Vezîr el-Mağribî. Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Alî. *Edebül-havâs fi'l-muhtâr min belâgâti kabâ'ili'l-'Arab ve ahbârihâ ve ensâbihâ ve eyyâmihâ*. nşr. Hamed el-Câsir. Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1400/1980.

Vezîr el-Mağribî. *Kitâb fi's-Siyâse*. thk. Sâmî ed-Dehhân. Dımaşk: el-Ma'hedül-Fransî bi-Dımaşk li'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, 1367/1948.

STRUCTURED ABSTRACT

The human subject had much importance in the golden age of the Islam civilization basin. The ethical treatises regarding politics were written through the Centuries of C.8-11. (H. 2-5.) of the Islamic intellectual history. One of the them is *fi al-Siyâsa* of Abû al-Qâsim al-Kâmil Zû'l-vizâretein al-Wazîr al-Maghribî lived in C. 10.-11. Centuries (d. 1027). al-Wazîr al-Maghribî, a writer and bureaucrat/vizier, was born in Aleppo in C. 981. His family is based on the Sassanian Emperor Bahram Gor (d. 438) and he is of the family of Moors (Banu al-Maghribî), members of Shia. al-Wazîr al-Maghribî, at the same age with Ibn Miskawayh (d. 1030) and Avicenna (d. 1037) became one of the important figures of the term where he lived by writing the artefacts in the various branches and policy, the Arabic poem and literature, history, genealogy, tafsîr.

There are two holograph copies of the artefact written with the name *fi al-Siyâsa* by al-Wazîr al-Maghribî in Cairo. We do not have definite information regarding that the artefact was written to whom or on what date. But Sami al-Dahhan prepared the mentioned artefact for publication in a self-contained book form for the first time set forth by acting from a set of speculations that al-Wazîr al-Maghribî compiled this artefact for Amir of Mayyafarikin Nasr al-Dawla Ahmad ibn Marwan (d. 1061).

His artefact in the political treatise style, written by al-Wazîr al-Maghribî is the unique artefact (in regard to the information had by us) regarding the policy subject. Likewise al-Wazîr al-Maghribî approached to the matters realistically beside the moral action and principles in his artefact. The artefact had by us includes the first translation of this artefact into our Turkish and its content analysis.

The method of study consists of three parts. In the first part, the biography of al-Wazîr al-Maghribî is handled. The second part includes the content analysis and evaluation of the artefact. In this part we compared the political views of al-Wazîr al-Maghribî to the parallel opinions of some philosophers and thinkers such as Al-Farabi, Ibn Miskawayh and Avicenna. The translation of the aforementioned artefact constitutes the third part of study. We also made the translation of the artefact through the text published by al-Dahhan.

Al-Wazîr al-Maghribî forms his artefact from/in three parts as "a) reforming himself by politician; b) the politician's policy aimed at the one who are in his inner circle (features) and c) the politician's policy aim at public (commons)" and the booklet also ends with the words having the advice quality of Prop. Abu Bakr finally.

Al-Wazîr al-Maghribî Vezîr wrote his above-cited artefact succinctly. But the artefact handles the various subjects although it is short. Al-Wazîr al-Maghribî, we saw/see the Islamic culture and thought on him on one hand and the tracks of the Greek and Persian thoughts on the other hand, wrote his artefact emperor-based.

In the first part of the mentioned artefact, it handles the subjects such as the drinking-eating, exercising, sleep, time management, the relation with society and virtues of the emperor. In the second part, the issues of the qualifications of some bureaucrats and government officials and reforming of the inner circles, showing love to them are mentioned. In the third part it examines reforming of public, recognizing the public's sections, the policy applied aimed at them and the foreign and domestic policy (that is self-contained from the title of this part actually, enquiry and military policy subjects. The writer also presents all these subjects shortly and briefly.

Al-Wazîr al-Maghribî established his political thought upon “*reform*” in general. In his opinion the virtuous politician reforms himself at first, then his private/inner circle and his public finally. Thus reform dominates gradually. Also al-Wazîr al-Maghribî emphasizes that the policy is “the *love*” based importantly. As a result al-Wazîr al-Maghribî establishes his political thought upon the reform and love comprehensions and also associates the justice understanding with the mentioned two comprehensions. Consequently in his opinion the justice is not independent from the reform and love, those are two basic wings of his political thought. That is to say; ejecting oppression and propagating the justice generates the reform, the reform also generates the reform.